

Rumeli Eşkinici Müsellemlerine Bir Örnek: XV-XVI. Yüzyıllarda Ergene Müsellemleri

An Example of the Rumeli Eskinici Musellem Corps: The Ergene Musellems in the 15th-16th Centuries

Hacer Ateş¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Hacer Ateş (Dr. Öğr. Üyesi),
Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, Edirne, Türkiye.
E-posta: haceraates@trakya.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0708-0213

Başvuru/Submitted: 03.05.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
23.06.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
02.07.2023
Kabul/Accepted: 06.07.2023

Atıf/Citation: Ates, Hacer, "Rumeli Eşkinici Müsellemlerine Bir Örnek: XV-XVI. Yüzyıllarda Ergene Müsellemleri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 39 (2022), s. 13-43
<https://doi.org/10.26650/gaad.1292188>

öz

Osmanlı Beyliği'nin kuruluş yıllarında ordunun ilk düzenli askeri birliklerini piyâde (yaya) ve müsellemler (atlı askerler) teşkil etmekteydi. Ordudaki yeni yapılanmaların neticesiyle atlı olarak savaşa katılan müsellemlerin pozisyonları zamanla değişerek geri hizmet grubuna dahil edilmişlerdir. Bundan sonra müsellemler vergilerden muafiyetleri karşılığında yol açma ve temizleme, top güllesi yapma ve taşıma, maden hizmeti, kale tamiri, donanma için kürek yapımı gibi çeşitli hizmetlerde görevlendirilmişlerdir. Rumeli müsellemlerinin sayıca en kalabalık olduğu merkez Çirmen sancağıdır. Çirmen sancağı Çirmen, Akça Kıznalık, Ergene, Hasköy, Tekfurdağı, Yenice-i Zağra ve İncecik nahiyelerinden oluşmaktadır. Çalışmada bu nahiyeler içinden Ergene nahiyesi incelenmiştir. Bu sahanın seçilmesinde Ergene ve çevresinin Rumeli'de oluşturulan askeri-idari sistemin ilk örneklerinden olması etkili olmuştur. Başta tahrir defterleri olmak üzere çeşitli arşiv vesikalarından istifade edilerek hazırlanan bu çalışmada Rumeli eşkinici müsellemlerinin yapısı, Ergene nahiyesi özelinde incelenerek teşkilât yapısının oluşumu ve seneler içindeki değişiminin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Çalışmanın Rumeli'de erken dönem askeri-idari teşkilât yapısının ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rumeli, Çirmen, Ergene, Müsellem, Osmanlı Ordusu

ABSTRACT

During the founding years of the Ottoman principalities, the first military units consisted of infantryman (yaya) and cavalryman (müsellemler). Infantrymen participated in the war on foot, while the cavalryman participated on horseback. As a result of restructuring in the army, the positions of the cavalrymen changed over time, and they started to take on more background roles. The cavalrymen fulfilled certain duties such as road construction, cannonball production, mining, and castle restoration in return for their tax-exempt states. The Çirmen Sanjak was the most important musellem center in Rumelia, with the towns of Çirmen, Akça Kıznalık, Ergene, Hasköy, Tekfurdağı, Yenice-i Zağra, and İncecik being affiliated with Çirmen Sanjak.

This study has been conducted by referring to various archive documents, especially the cadastral registers, and discusses the Ergene musellems, a branch of the Çirmen sanjak musellems. Ergene's location is important due to being among the first conquered regions of Rumelia. For this reason, this study is thought to be able to contribute to the formation and structure of the early Ottoman military organization in Rumelia.

Keywords: Rumelia, Çirmen, Ergene, Cavalryman, Ottoman Army

EXTENDED ABSTRACT

The first military forces of the Ottoman principalities during the reign of Osman Gazi consisted of Turkmen groups. These military forces were unable to siege for long periods and sometimes failed to arrive at the battle in time. This necessitated the establishment of a permanent army. As a result, the decision was made to establish a permanent army consisting of Turkish youth. During the founding years of the Ottoman principalities, the first military units consisted of infantryman (*yaya*) and cavalryman (*müsellem*). According to the Ottoman chronicles, they are accepted as first becoming organized units during the time of Orhan Bey. Infantrymen participated in the war on foot, while the cavalrymen participated on horseback. However, as a result of restructuring in the army, the positions of the cavalrymen changed over time, and they started to take on more background roles, fulfilling certain duties such as road construction, cannonball production, mining, or castle restoration in return for their tax exempt status. The Çirmen Sanjak was the most important musellem center in Rumelia, with the towns of Çirmen, Akça Kıznalık, Ergene, Hasköy, Tekfurdağı, Yenice-i Zağra, and Inecik being affiliated with it. This study has been conducted by referring to various archive documents, especially the cadastral registers, and discusses the Ergene musellems, a branch from the Çirmen Sanjak. The city of Ergene was a part of Dimetoka when it was first established. However, due to the presence of many musellems in Ergene, it later became affiliated with the Çirmen Sanjak, the most important center of Rumelia. Musellems lived on farms called *ocaks* in peacetime. In the Ottoman literature, an *ocak* meant enough land to support a peasant family. Musellems made a living from the income they got from these farms. The population on musellem farms consisted of the musellems, the musellems' assistants, called *yamak*, and the musellems' sons, brothers, nephews, and freed slaves. When the musellems went to war, their *yamak* gave 50 *akçe* [small silver coins] to finance their war expenses. Musellems had served for many years in the Ottoman army but began to disrupt their service in the beginning of the 16th century. As a result of the changes made in the Ottoman military system, the number of musellems began to decrease toward the end of the 16th century. During the 16th century, the musellem corps were found in 14 villages in Ergene, with a total of 24 musellem corps present in these 14 villages. Toward the end of the 16th century, however, both the villages with musellem corps as well as the number of corps in the villages decreased significantly, with the musellem corps finally disappearing completely in the 17th century.

Giriş

Osman Gazi zamanında beyliğin ilk askerî kuvvetlerini atlı Türkmen grupları teşkil etmekteydi. Bu atlı kuvvetlerin uzun süre muhasara hizmetinde kalamamaları ve kimi zaman vaktinde muharebeye gelmemeleri daimi bir ordunun kurulmasını gerekli kılmıştır. Bu sebeple Türk gençlerinden olmak üzere yaya ve atlı (müsellem) kuvvetlerden oluşan daimi bir ordunun kurulması kararlaştırılmıştır.¹ Osmanlı kroniklerine nazaran ilk olarak Orhan Bey zamanında teşkilâtli birlikler haline geldikleri kabul edilmektedir.² I. Murad babası Orhan Bey'den tevârüs eden bu teşkilâtı korumakla birlikte bunlardan daimi ve maaşlı birliklerden oluşan yaya ve atlı ordusu vücuda getirmiştir.³ Avâz-ı divâniye karşılığı sefere giden yaya ve müsellem, masraflarına karşılık günde bir akça alan yarı askerî yarı sivil bir teşkilât haline gelmiştir.⁴ Yeniçeri ocağının kurulmasından sonra yaya ve müsellemlerin sefer esnasında aldıkları yevmî bir akçe maaşları kesilerek eyalet askerleri statüsüne tabi olmuşlardır.⁵ Bu yeni statülerine göre ordudaki muharip sınıftan çıkarılıp geri hizmete alınarak görevleri karşılığında bir çiftlik tasarruf etmeye başlamışlar ve ulufeleri mukabili rüsûm-u şer'iyeden, rüsûm-u örfiyeden ve avâz-ı divaniyeden muaf tutulmuşlardır.⁶ Müsellem toprak tasarrufu bakımından Anadolu, Rumeli ve reyalı müsellem olarak üç gruba ayrılmıştır. Bunlardan Rumeli müsellemleri de kendi içinde yayadan yazılma ve eşinci müsellem olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Yaya-dan yazılma müsellem Gelibolu sancağı ile mahdut kalırken diğerlerinin eşinci müsellem statüsünde yer aldığı anlaşılmaktadır.⁷

Yaya ve müsellem *ocak* olarak adlandırılan üniteler halinde teşkilâtlandırılmıştır. Bir yaya ve bir yamaktan meydana gelen üniteye *ocak* denilmekte olup aynı şekilde bir müs-

1 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara 1988, s. 127-128.

2 Osmanlı ordusunun teşekkülü hakkında kroniklerde yer alan bilgilerin ihtiyatla karşılanması gerektiği hususunda bazı görüşler bulunmaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hoca Sâdeddin Efendi'in XVI. yüzyılda kaleme almış olduğu *Tâcü't-tevârîh* adlı eserinde müellifin yaya askeriyeye yeniçeriyi karıştırdığını ve Murad Hüdavendigâr zamanında teşkil edilen Yeniçeri Ocağı'nın yaya askeri statüsünde olmalarından dolayı hatalı olarak Orhan Bey zamanında tesis edildiğini kaydettiğini bildirmektedir, bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara 1988, s.127-128; Yine benzer şekilde Feridun Emecen XV. asırda kaleme alınmış olan kroniklerde yer alan yaya ve müsellem yazımı konularının timar sisteminin oluşumu ve süreciyle karıştırılmış olma ihtimali olduğundan bu bilgilerin ihtiyatla karşılanması gerektiği görüşündedir, bkz. Feridun M. Emecen, "Yaya ve Müsellem", *DIA*, C. XL (2013), s. 354.

3 Müsellem kelimesinin yayalara tanınan vergi muafiyetini tanımlamak üzere kullanıldığı düşünülmekteyse de müsellemler savaşa süvari olarak katılan ayrı bir sınıfı oluşturmaktaydı. Daha Orhan Bey zamanında Süleyman Paşa'nın Rumeli fütuhâtı esnasında bu kuvvetler önemli katkılar sağlamışlardır, bkz. Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem Taycı Teşkilâtı (XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul 1990, s. 7-8.

4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları-I*, Ankara 1988, s. 2; Kezâ bkz. Muzaffer Ankan, *XV. Asırda Yaya ve Müsellem Ocakları (Toprak Tasarrufu, Vergi Muafiyetleri ve Hizmet)*, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1966, s. 87-88.

5 Muzaffer Ankan, "Yaya ve Müsellemelerde Toprak Tasarrufu", *Atatürk Konferansları- VIII, 1975-1976*, Ankara 1983, s. 175. Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmelerine göre günde iki akçe aldıklarından bahsetmektedir, bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri- I. Kitap*, İstanbul 1990, s. 216.

6 H. Doğru, *a.g.e.*, s.11.

7 M. Ankan, *a.g.m.*, s. 190.

lem ve bir yamaktan oluşan birim de yine ocak olarak tanımlanmaktadır.⁸ Fatih Sultan Mehmed devrinde eşkinci müsellemler ocakları; bir baş müsellemler ile iki veya üç çatal (müşterek) müsellemler ve altı ilâ sekiz yamaktan müteşekkildi. Eşkinci müsellemler sefere nöbetleşerek (be-nevbet) iştirak ettiklerinden o an ilk sıradaki müsellemler (baş müsellemler) sefere gitmekte, çatal olarak kaydedilmiş olan diğer müsellemler ise sırasıyla bir sonraki sefere iştirak etmekteydiler. Kendilerine tahsis edilmiş çiftlikten elde edilen hasılı hangi müsellemler eşerse (sefere giderse) o tasarruf etmekteydi. Sefer veya herhangi bir hizmet için görevlendirilmemiş olan müsellemlerin ocaktaki diğer yamaklar gibi 50'şer akçeyi ve öşürlerini eşen müsellemlerle vermekle yükümlü oldukları kanunlarda açıkça belirtilmiştir.⁹ Müsellemlerden sonra ocakların bir diğer unsuru da yamaklardı. Yaya ve müsellemler çiftliklerinde bulunan yamaklar yardımcı manasına gelmekteydi.¹⁰ Yamaklar kanun gereği sefere giden müsellemlerin masraflarının karşılanması için *harçlık* adı altında 50'şer akça vermekteydiler. Bu, kürekçi için reâyâdan toplanan avârız akçasına muâdildir. Yamaklar bu hizmetleri mukabelesinde avarızdan mutlak suretle muaf tutulmuşlardır.¹¹

Eşkinci müsellemlerin Rumeli'de en önemli merkezi Çirmen sancağı idi. Çirmen sancağı Rumeli'nin fethi ile birlikte oluşturulan idari yapı içerisinde Gelibolu ve Vize sancaklarının ardından ihdas edilen üçüncü sancak olup fethinden kısa bir süre sonra Rumeli'nin önemli bir müsellemler merkezi haline gelmiştir.¹² Çirmen'in yanı sıra Rumeli'deki diğer müsellemler sancakları Çingâne, Kızılca ve Vize sancaklarıdır.¹³ XV. yüzyılın ikinci yarısında, Fatih Sultan Mehmed devrinde tutulmuş olan tahrir defterinde Akça Kıznalık, Çirmen (*merkezi*), Ergene, Hasköy, Tekfurdağı, Yenice-i Zağra ve İnecek nahiyelerinin Çirmen sancağına bağlı oldukları görülmektedir.¹⁴ Mezkur defterde Ergene nahiyesi Çirmen sancağının bir ünitesi olarak yer almaktadır.¹⁵ Ergene nahiyesi Çirmen sancağı ile coğrafi bir yakınlık ya da bütünlük arz etme-

8 M. Ankan, *a.g.m.*, s. 174- 201.

9 Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I. Cilt Kanunlar*, İstanbul 1943, s. 244.

10 Feridun M. Emecen, "Yamak", *DİA*, C. XLIII (2013), s. 310.

11 Halil İnalçık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüşumu", *Bellekten*, TTK Yayınları, XXIII, S: 92, Ankara 1959, s. 600.

12 Çirmen sancağının askeri-idari yapısı hakkında bkz. Siddık Çalık, *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlarda Osmanlı Düzeni (15.-16. Yüzyıllar)*, Ankara 2005, s. 24-36.

13 İlhan Şahin, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risâle", *Tarih Dergisi*, İ.Ü.E.F. Yay., S. 32, (Mart) 1979, s. 912; Çingene Livası hayali bir sancak olup bu sancağın beyi o bölgede yaşayan çingeneilerin beyi durumundadır. Farklı askeri amaçlarla görevlendirilen bu askeri sınıfların beyine arpalık mahiyetinde tımar ve zeamet tevcih edilmiştir. Kendisine tahsis edilmiş olan araziye ait vergileri toplama selahiyetleri vardır, bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri-I*, s. 146. Kızılca, Çingene ve Vize müsellemleri arasındaki ilişkinin boyutları için bkz. Emine Dineç, *Rumeli'de Geri Hizmet Teşkilâtı İçinde Çingene (XVI. Yüzyıl)*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004, s. 41. Çirmen sancağındaki müsellemlerinin sayısı Rumeli'deki diğer müsellemler sancaklarından daha fazla olması sebebiyle XVI. asırda da önemini korumuştur. XVI. yüzyılda Çirmen sancağındaki müsellemler sayısı, bkz. Emine Dineç, "Osmanlı Ordusunda Bir Geri Hizmet Kurumu Olarak Vize Müsellemleri", *Dumlupınar Üniversitesi SBE Dergisi*, S.17, 2007, s. 247.

14 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde (çalışmanın ilerleyen kısımlarında BOA şeklinde kullanılacaktır) bulunan Maliyeden Müdevver Defterler (ilerleyen kısımlarında MAD) içinde yer alan 35 numaralı defter tamamen Çirmen sancağına ait kayıtları içermektedir.

15 Buradaki kayıta Ergene nahiyesinin Çirmen sancağına bağlı olduğu görülmektedir, bkz. BOA, MAD, nr. 35, 112b.

mesine rağmen hemen yakınındaki Tekfurdağı nahiyesi gibi bünyesindeki müsellemler ocaklarının hususiyeti bakımından Çirmen sancağına bağlanmıştır.¹⁶ Ergene nahiyesindeki müsellemler grupları eşikinci müsellemler sınıfından olması sebebiyle Çirmen sancağına dahil edilmiştir. Bu doğrultuda Ergene nahiyesi ile Çirmen sancağı arasındaki ilişkinin askeri-idari yapılanmanın bir neticesi olduğu anlaşılmaktadır.

Ergene nahiyesi çevresindeki köylerin müsellemlere tevzi edilmesi ve müsellemler çiftliklerinin ortaya çıkışı muhtemelen Rumeli'nin fethiyle birlikte başlayan süreçte gerçekleşmiştir. Ancak Rumeli'nin fethi hadiselerini konu alan erken dönem Osmanlı kroniklerinde fethedilen yerlerin isimleri sıklıkla zikredilmesine rağmen Ergene ismine rastlanmamaktadır. Bu durum Ergene'nin Sultan II. Murad'ın girişimleriyle XV. yüzyılın ilk yarısında kurulmuş bir yerleşme olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁷ Zira Ergene'nin bulunduğu yerde Osmanlı idaresi öncesinde bir iskân merkezi bulunmamaktaydı.¹⁸

Osmanlı kaynaklarında Ergene ismi ilk olarak 1456 senesine ait tahrir defterinde zikredilmektedir. Buradaki kayıta Ergene, Dimetoka nahiyesine bağlı bir *nefs* olarak kayıtlıdır.¹⁹ Mezkûr kayıttan anlaşıldığı üzere şehrin kurulduğu yıllarda Ergene henüz müstakil bir idari ünite vasfını haiz değildir. Ancak yaklaşık 10 sene sonra Ergene'nin bir nahiyeye olarak kaydedildiği görülmektedir.²⁰ Aradan geçen 10 yıl içinde Dimetoka nahiyesi bünyesindeki bazı köylerin *nefs-i Ergene* çatısı altında birleştirilmesi neticesiyle yeni bir nahiyenin teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. XV-XVI. asırlarda tutulmuş muhtelif tahrir defterlerinde bazı köylerin kimi zaman Ergene kimi zaman da Dimetoka nahiyelerinde kayıtlı olması bu iki nahiyeye arasındaki ilişkinin oldukça kuvvetli olduğunu işaret etmektedir. Dimetoka ve Ergene nahiyeleri arasındaki mevcut bağın XVI. yüzyıl başlarında da devam ettiği görülmektedir. XVI. asrın ilk yarısında tutulmuş bir tahrir defterinde Ergene nahiyesi "*nahiye-i Ergene der kaza-i Dimetoka tabi-i*

-
- 16 XV. asırda Tekirdağ nahiyesinde 518 müsellemler ve 1299 yamak bulunmaktaydı, bkz. Hacer Ateş, *Kuzey Marmara Sahilleri ve Ardalanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 245-246. XVI. yüzyılda Tekirdağ müsellemleri hakkında bkz. Levent Kayapınar-Elif Bakı, "1532 Tarihli Müsellemler Defterinde Tekirdağ Nahiyesi-I", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi (ABAD)*, C. 2, S. 3, 2019, s. 153-223.
- 17 Sultan II. Murad, Ergene suyu üzerinden geçişi kolaylaştırmak üzere buraya bir köprü inşa ettirmiş ve köprünün yakınında imaret, Cuma mescidi, hamam ve pazar yeri de yaptırarak burada yeni bir yerleşim ünitesi oluşturmuştur. Sultan Murad buradaki imareti ve diğer yapıları için vakıflar tahsis etmiştir. Ayrıntılar için bkz. Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, haz. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri-I*, İstanbul 1949, s. 171. Sultan Murad'ın Ergene'deki vakıfları hakkında ayrıca bkz. Cengiz Parlak "Sultan II. Murad'ın Köprübaşındaki Hayrâtı Ergene İmaretine (XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Evkâfi ve İdaresi)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 52, 2022, s. 111-128.
- 18 Bölgede yapılan arkeolojik çalışmalar burada eski bir yerleşimin bulunmadığını göstermektedir, bkz. Yılmaz Büktel, "İslâma ve Orduya Köprü: Uzunköprü", *Balkanlar ve İslâm*, C. II, ed. Abdullah Taha İmamoglu-İlir Ruga vd., İstanbul 2020, s. 463.
- 19 Mezkur defter Fatih Sultan Mehmed devrinde 1455-1456 senelerinde tutulmuş bir icmâl defteridir, bkz. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı, *Muallim Cevdet Yazmaları* (çalışmanın ilerleyen kısımlarında MC.), nr. 089, s. 3.
- 20 1466 yılına ait tahrir defterinde nahiyeye-i Ergene şeklinde kayıtlıdır, bkz. BOA, MAD nr. 35, 112b.

livâyi Çirmen” şeklinde geçmektedir.²¹ Bu kayıt yukarıda askeri yönden Çirmen sancağının bir ünitesi olduğu görülen Ergene'nin idari bakımdan Dimetoka'ya bağlı olduğunu göstermektedir. Ergene nahiyesi hakkındaki bu veriler mezkur nahiyenin Dimetoka nahiyesi bünyesinden ortaya çıktığı konusunda tereddüt bırakmamaktadır.

Ergene ve Dimetoka şehirleri coğrafi olarak yakın mesafede bulunmaktadır. Dimetoka ve civarı daha Rumeli fatihi şehzade Süleyman Paşa döneminde baskı altına alınmış olup Osmanlı kuvvetleri 1354'lerden itibaren Dimetoka yakınlarında görülmeye başlamıştır.²² Ancak Süleyman Paşa'nın vefatıyla birlikte Rumeli fütuhâtı kesintiye uğramıştır. 1357'de şehzade Murad'ın önderliğinde yeniden canlanan fetih hareketleri neticesinde Hacı İlbeyi idaresindeki birlikler Dimetoka taraflarına gönderilmiştir.²³ Gazi Evrenos Bey ve diğer gazilerle birlikte Dimetoka'yı baskı altına alan Hacı İlbeyi çok geçmeden Dimetoka ve civarını fethetmiştir.²⁴ Bölgenin fethiyle birlikte iskân faaliyetleri ve askeri-idari sistemin kurulması aynı zamanlarda gerçekleşmiştir. Dimetoka'nın bir parçası olan ve ileriki senelerde Ergene nahiyesinin içinde yer alacak kırsal alanın daha I. Murad zamanından itibaren askeri teşkilâta dahil edildiği anlaşılmaktadır. Bu minvâlde Ergene kırsalında bulunan müsellemler ocaklarının XIV. yüzyılın sonlarından itibaren mevcut olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim erken döneme ait tahrir kayıtlarına göre yaya ve müsellemlerin Batı Anadolu ile birlikte Rumeli yakasındaki Meriç vadisi boyunca teşkilâtlandığı tespit edilmektedir.²⁵

Dimetoka çevresi bilhassa Gelibolu-Tekfurdağı-Edirne-Dimetoka arasında kalan saha Rumeli'de Osmanlılar tarafından ilk fethedilen bölge olması sebebiyle askeri teşkilâtın ilk izlerine de bu bölgede rastlanmaktadır. Osmanlı Beyliği'nin Rumeli fütuhâtının mihenk taşı olan Gelibolu sancağı erken dönemde yaya teşkilâtının merkezi konumundadır.²⁶ Dimetoka ve Keşan nahiyelerindeki köylerin büyük bir kısmı daha ziyade timar bölgesi olup timarlı sipahilere tevzi edilmiştir.²⁷ Ergene nahiyesinin hemen güneyinde yer alan İpsala nahiyesi ise XV. asırda

21 1532 senesine ait Çirmen sancağı defterinde Ergene ile ilgili kayıt bu şekilde yer almaktadır, bkz. BOA, *TT.d.*, nr. 172, s. 76.

22 Süleyman Paşa'nın faaliyetleri hakkında bilgi veren kroniklerde Dimetoka'nın Konurhisar'da bulunan Osmanlı kuvvetleri tarafından sürekli olarak tazyik edildiği belirtilmektedir, bkz. *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2000, s. 22; Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma (Neşri Tarihi)*, haz. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, I. Cilt, Ankara 1949, s. 195.

23 *Aşıkpaşazade*, s. 125-127.

24 *Anonim Osmanlı Kroniği*, s. 27; *Aşıkpaşazade*, s. 122-127; *Neşri Tarihi*, s. 193-195; Dimetoka 1361 yılı Kasım ayında Osmanlı idaresine geçmiştir, bkz. Levent Kayapınar, "XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Dimetoka'da Bektaşî Tekke ve Zâviyeleri", *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, 2018/18, s. 139.

25 XV. asıra ait olan tahrir defterlerinde müsellemler teşkilâtının izlerine Anadolu coğrafyasında Batı Anadolu taraflarında Rumeli'de ise daha ziyade Meriç vadisi boyunca rastlandığı tespit edilmiştir, bkz. F. M. Emecen, "Yaya ve Müsellemler", s. 355.

26 Gelibolu sancağındaki askeri teşkilâtın yapılanması için bkz. BOA, *TT.d.*, nr. 12, s. 29-44; 45-128; 129-174. vd.

27 Keşan ve civarında toprak tasarrufu hususunda bkz. Hacer Ateş, "Rumeli'de Erken Dönem Timar Uygulamasına Bir Örnek: XV. Yüzyılda Keşan Nahiyesi", *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, III/5, Ankara 2022, s. 6-19.

Rumeli'deki yörük gruplarının önemli bir merkezini teşkil etmektedir.²⁸ Tahrir defterlerinden hareketle ele alınan bu çalışmada erken dönemde Rumeli'de Osmanlı askeri teşkilâtının bir bölümünü oluşturan Ergene müsellemleri incelenerek teşkilât yapısı, işleyişi ve yıllar içindeki değişimi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çalışmanın Rumeli'de erken dönem Osmanlı askeri-idari yapısının ortaya çıkarılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Ergene Müsellemlerinin Teşkilât Yapısı

Rumeli'de erken dönem Osmanlı askeri-idari teşkilâtı hakkında bilgi veren kaynakların başında tahrir defterleri gelmektedir. Bilhassa sancak tahrir defterlerinin giriş kısmında yer alan kanunnâmeler bu hususta konuya ışık tutacak verileri içermektedir. Sancak (liva) kanunnâmelerinde bir sancağın tabi olduğu askeri, hukuki, idari ve iktisadi konuları kapsayan hükümler yer almaktadır.²⁹ II. Bayezid'in emriyle Bursa ve civarında yapılan büyük arazi tahriri neticesinde oluşan mufassal tahrir defterinin baş kısmına konulmuş olan kanunnâme tespit edilen en eski örnek olarak telakki edilmektedir.³⁰

Ergene müsellemler teşkilâtının yapısı ile ilgili bilgileri bağlı bulunduğu Çirmen sancağı kanunnâmelerinde aramak gerekir. Çirmen sancağına ait en erken tarihli tahrir defteri Fatih Sultan Mehmed döneminin ortalarına rastlamaktadır. Sancak tahrir defterlerine kanunnâme konulması ise II. Bayezid döneminde başlamış bir uygulama olması sebebiyle bundan önceki tahrir defterlerinde sancak kanunnâmesi bulunmamaktadır.³¹ Ancak II. Bayezid dönemi ve sonrasında tutulmuş olan defterlerde yer alan kanunnâmeler önceki senelerde yürürlükte olan kanunlara yapılan atıfları içermesi sebebiyle erken dönemdeki uygulamalar hakkında bilgi edinilmesine imkân tanımaktadır.

Kanûni Sultan Süleyman zamanında tutulmuş olan 1532 tarihli Çirmen sancağı tahrir defterinin baş kısmında yer alan kanunnâme sancaktaki müsellemler teşkilâtı hakkında önemli

28 Fatih devrinde tutulmuş olan 1456 senesine ait tahrir defterinin muhtelif sayfalarındaki kayıtlardan bilhassa derkenarlardan XV. asırda İpsala nahiyesinin yörük teşkilâtının önemli bir merkezi olduğu açıkça görülmektedir. Bu hususta bkz. *MC*, nr. 089, 49a-57a. Rumeli yörükleri hakkında bkz. M. Tayyib Gökbiçgin, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 748, İstanbul 1957. Ayrıca Rumeli yörükleri ve Naldöken grubu hakkında bkz. Sema Altunan, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Rumeli Yörükleri ve Naldöken Yörük Grubu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 1999. Kezâ Rumeli'nin farklı coğrafyalarındaki yörük teşkilâtının yapısı ve özellikleri hususunda bkz. Harun Yeni, "Osmanlı Rumelisi'nde Yörük Teşkilâtı, Kökeni ve Nitelikleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 42, (Güz) 2017, s. 187-205.

29 Osmanlı Kanunnâmeleri çıkarılış şekline göre; Padişah Hükümleri, Sancak Kanunnâmeleri, Belirli Gruplarla İlgili Kanunnâmeler, Devlet Teşkilâtı İle İlgili Kanunnâmeler, Genel Kanunnâmeler olmak üzere kısaca beş başlık altında sınıflandırılabilir. Sancak kanunnâmeleri arasında Rumeli kanunnâmeleri içerik bakımından özel ve ayrı bir grubu teşkil etmektedir. Rumeli'deki kanunnâmelere tipik kânûn-ı Osmânî'yi temsil eden hükümler bulunmakla birlikte bölgede Osmanlı öncesi hüküm süren idarelerin örfi hukuku ve kurumları bir arada yer almaktadır, bkz. Halil İnalçık, "Kanunnâmeler", *DİA*, C. XXIV (2001), s. 335.

30 II. Bayezid'in mührü ile tasdik edilmiş olan Hudavendigâr Livası Kanunnâmesi sonraki senelerde de örnek teşkil etmiş ve bu defter Yavuz Sultan Selim zamanında aynıyla yeni deftere aktarılmıştır, bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Kanunlar 1. Cilt*, s. 1.

31 Gökür Karaduman, "Sancak (Liva) Kanunnâmeleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, 2005, s. 528.

bilgiler vermektedir. Aşağıda yer alan açıklamalar Çirmen sancak kanunnâmesinden istifade edilerek oluşturulmuştur.³² Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki, mezkûr kanunnâmenin Fatih Sultan Mehmed zamanında, Mahmud Paşa'nın vezareti sıralarında kaleme alınmış olan kanunnâme baz alınarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Kanunnâmede, Çirmen sancağı müsellemlerinin, eşkinici müsellemlerden olduğu net bir şekilde ifade edilmiş, sancaktaki eşkinici müsellemler ile yamakların görev ve sorumlulukları belirtilmiştir. Buna göre; Fatih döneminde Çirmen sancağı müsellemlerinden nöbet sırası gelen müsellemler sefer veya bir hizmet kendisine tevdi edildiğinde bu görev (ister bir yıl isterse on-on beş gün sürsün) bitiminde o sene eğer başka görev çıkmazsa kendi vazifesini ifa etmiş sayılmaktaydı. Bundan sonra bir başka sefer ya da hizmet çağrısı olduğunda sırası gelen diğer müsellemler (müştereki) göreve gitmekteydi. Müsellemler görev için çağrıldıklarında ocaktaki yamaklar eşkinicilere harçlık vermektedir. Fatih Sultan Mehmed zamanında sefer olsun ya da olmasın yamaklar müsellemlere her yıl 50'şer akça harçlık vermekle yükümlüydüler. Kanunnâmenin devamında yer alan açıklamalara göre bu uygulama bir süre sonra yamaklar ile müsellemler arasında anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Bu gerekçe ile II. Bayezid devrinde yamakların sefer olmadığı zamanlarda müsellemlere harçlık vermesi uygulaması son bulmuş ve bu kanun XVI. asırda da geçerliliğini korumuştur.

Müsellemler kanunnâmesi, görüldüğü üzere sancaktaki müsellemler ve yamakların görev ve sorumluluklarını ve aralarındaki ilişkinin hukuki boyutunu ortaya koymaktadır. Ancak sancağa ait tahrir defterlerinde yer alan kayıtlar müsellemler ocaklarının bulunduğu köyleri, tasarruflar ettikleri çiftlikleri ve ocaktaki müsellemler ve yamak sayıları gibi daha kapsamlı verileri sunması bakımından kanunnâmelerdeki bilgileri tamamlayıcı niteliktedir. Bu minvalde Ergene müsellemleri kayıtlarını havi 1466 tarihli Çirmen sancağı tahrir defteri XV. yüzyılın ikinci yarısı başlarında müsellemler teşkilâtının yapısı hakkında önemli bilgileri sunmaktadır.³³

Çirmen sancak kanunnâmesinden de anlaşılacağı üzere sancaktaki müsellemler nöbetleşe sefere giden eşkinici müsellemler kategorisinde idi. Nöbetleşe sefere gitme usulünün beyliğin kuruluş senelerinde ilk önce yaya yazımları esnasında ortaya çıktığı düşünülmektedir.³⁴ Bu usul daha sonra müsellemler teşkilâtında da uygulanmıştır. Çirmen sancağına tabi

32 BOA, *TT.d.*, nr. 172, s. 2 (H. 938). Kezâ aynı husus için bkz. Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, s. 246.

33 1466 senesinde tutulduğu anlaşılan defter (BOA, *MAD*, nr. 35) genel olarak Çirmen sancağına bağlı müsellemler nahiyelerini içermekle birlikte sancak içerisindeki yaya timarları ile vakıf kayıtlarını da kapsamaktadır. Defterin tarihlendirilmesi hakkında bkz. Sıddık Çalık, *a.g.e.*, s. 7-8.

34 Orhan Bey'in saltanatının ilk yıllarında yaya yazımı esnasında ortaya çıkan gelişmeler nöbetleşe sefer gitme usulünün başlangıcı olarak düşünülmektedir, bu hususta bkz. H. Doğru, *a.g.e.*, s. 14-15. Erken dönem kroniklerinden *Neşrî Tarihi*'nde yer alan bilgiye göre nöbetleşe sefere gitme usulü şu şekilde başlamıştır; Orhan Gazi hizmetinde olmak üzere reyandan çok sayıda kişi yaya yazılmış ancak yazım bittikten sonra dahi başvurular devam etmiştir. Bu yoğunluk sebebiyle yaya yazılamayanlar yayalara yamak olmak istediklerini hatta sefere bir sene yayaların bir yıl yamakların gitmesi yönünde bir teklifte bulduklarını beyan etmişlerdir, bkz. *Neşrî Tarihi*, s. 155-157. Aşıkpaşazâde ise Orhan Bey'in, kardeşi Alaeddin Paşa ile istişare ettikten sonra askeri alanda düzenlemeler yaptığını ve asker sayısını artırmak için yaya yazımına girdiğini belirtmekle birlikte yamaklardan bahsetmemektedir, bkz. *Aşıkpaşazade*, s. 118.

olan Ergene nahiyesi müsellemleri eşkinci müsellemler kategorisinde yer almaktadır. Mezkur tahrir defterinde Ergene nahiyesi kısmında müsellemlerin isimlerinin alt kısmında bulunan *çatal* ibaresi nahiyedeki müsellemlerin nöbetleşerek sefere gittiklerini göstermekle birlikte Ergene müsellemlerinin statüsünü de belirlemektedir.

Ergene nahiyesindeki köylerin tamamında müsellemler ocakları bulunmamaktadır. XV. asırda nahiyeye bağlı 10 köy Sultan II. Murad'ın Ergene'deki hayratlarına vakfedilmiş, iki köy mülk olarak tahsis edilmiş olup bir köy de timar olarak kaydedilmiştir.³⁵ Köylerden bazıları yayabaşı timarı olup geri kalan büyük bir kısmı müsellemlere tevzi edilmiştir. Ergene'deki müsellemler ocaklarında, bir baş müsellemler ile *çatal* olarak nitelendirilen diğer müsellemler ve onlara sefer esnasında harçlık vermekle yükümlü olan yamaklar bulunmaktaydı. XV. yüzyılda sayısı az olmakla birlikte yamaklardan bazılarının isminin altında *müsellemler* ibaresi bulunmaktaydı.³⁶ Fatih döneminde Ergene nahiyesindeki müsellemler ocaklarının her birinde genel itibarıyla bir baş ve iki *çatal* olmak üzere üçer müsellemler bulunmaktaydı.

1466 yılına ait tahrir defterinde müsellemler ocakları şu usul üzere kaydedilmişti; Ocaklarının bulunduğu köylerin kaydında önce köy adı, hemen altında müsellemler başlığı ile müsellemlerin isimleri kaydedilmiştir. Bu kısımda baştaki müsellemlerin isminin hemen solunda *çatal* ibaresi açıkça yer almakta olup devamında sırasıyla nöbetleşe sefere gidecek olan diğer ikinci ve üçüncü müsellemlerin isimleri yazılmıştır. Tasarruf ettikleri çiftliklerin isimlerinden hemen sonra da yamakları kaydedilmiştir. Bu dönemde ocaklardaki yamakların sayısı ise yedi ile dokuz arasında değişmekteydi.

XV. asrın ikinci yarısında başlarında bu usul üzere kaydolun müsellemlerin yüzyılın sonlarına doğru farklı şekilde kaydedildikleri dikkat çekmektedir. Çirmen sancağına ait olup 1483 tarihli iki ayrı tahrir defterinde bu yeni usulün örnekleri bulunmaktadır. Ancak mezkur defterlerin her ikisi de eksik defterler olduğu için Çirmen sancağının tüm nahiyelerini içermemektedir. Ergene nahiyesine ait olan kısımlar da maalesef ki eksiktir.³⁷ Fakat mezkur defterler XV. asrın sonlarındaki mevcut uygulama hakkında verdikleri bilgiler açısından önem arz etmektedir. II. Bâyezid devrine ait bu defterlerde Çirmen sancağına bağlı nahiyelerindeki müsellemler ocaklarının bulunduğu çiftlikler yine Fatih döneminde olduğu gibi önce köy adı, onun altında müsellemler başlığı ile müsellemlerin adı kaydedilmiştir. Ancak burada müsellemler başlığının altında *çatal* ibaresi bütün müsellemleri kapsayacak şekilde baş kısmında yer almış, devamında ise ocaktaki tüm müsellemlerin isimleri art arda sıralanmıştır.³⁸ Bu dönemde de ocaklardaki müsellemlerin sayısının üç kişi olduğu görülmektedir.

35 BOA, *TT.d.*, nr. 20, s. 293-306.

36 Örneğin Bayrambeyce köyündeki müsellemler ocağında İsmail ve Hasan adlı iki yamağın isminin altında *müsellemler nev* ibaresi yer almaktadır, BOA, *MAD*, nr. 35, 114b.

37 II. Bayezid'in saltanatının başlarında tutulmuş olan 1483 (H. 888) tarihli defterlerden biri *MAD* 342 diğeri de *MAD* 549 no'lu Çirmen sancağı defterleridir. Mezkûr defterlerin hususiyetleri için bkz. Sıddık Çalık, *a.g.e.*, s. 8.

38 BOA, *MAD*, nr. 549, s. 2-7-9; Kezâ BOA, *MAD*, nr. 342, s. 2-3.

XVI. yüzyılda tutulmuş olan Çirmen sancağı tahrir defterlerinde Ergene nahiyesindeki müsellemler çiftliklerine ait kayıtlarda en üst kısmında müsellemin, sonrasında da tasarruf ettiği köyün adının yer aldığı görülmektedir. Köy adından sonra da çiftlikler sıralanmıştır. Müsellemlerin isminin bulunduğu kısımda yer alan *çatal* ibaresinin XVI. asır defterlerinde tamamen ortadan kalktığı görülmektedir. Ocaktaki müsellemlerin tümü art arda yazılmıştır. Bu yazım şekline göre adı ilk yazılı olan müsellemin o esnada baş müsellemler olduğu tahmin edilebilir. XVI. yüzyılın ilk yarısında ocaklardaki müsellemlerin sayısı çoğunlukla XV. asırda olduğu gibi yine üç müsellemden müteşekkildir.³⁹ XVI. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise birkaç ocağın haricinde hemen hepsinde müsellemler sayısının arttığı gözlemlenmektedir. Bu dönemde ocaklarda 4-5 müsellemin olduğu tespit edilmektedir.⁴⁰ Yamakların sayısı ise 9-10 kişi arasında değişmekteydi. XVI. asrın sonuna gelindiğinde ocaklardaki müsellemler sayılarının yükseldiği dikkat çekmektedir. 1594 tarihli tahrir defterine göre Ergene nahiyesindeki mevcut olan ocaklarda müsellemler sayısı altı olup yalnızca bir ocakta beş müsellemler tespit edilmiştir. Müsellemler sayısındaki artışın yamak sayısına da yansıdığı görülmektedir. XVI. yüzyılın sonunda yamak sayısı 9 ilâ 15 kişi arasında değişmektedir.⁴¹

2. Ergene Nahiyesi Müsellemlerinin Görevlerine Dair

Ordunun geri hizmet birimlerine dönüştürülen müsellemler vergilerden muafiyetleri karşılığında çeşitli hizmetleri yerine getirmişlerdir. Bunlar arasında yol açma, temizleme, top taşıma gibi vazifeler yer almaktadır.⁴² Ergene müsellemlerinin görevleri hakkında müstakil belgelere tesadüf edilememiştir. Ancak Çirmen sancağı müsellemlerinden olmaları ve sancak beylerine gelen görev çağrılarında livanın bütün müsellemler ocaklarını davet etmesi hususundaki emirlerden Ergene müsellemlerinin de bu görevlere dahil oldukları anlaşılmaktadır. Fermanlarda sık sık *375 ocaktan müteşekkil* müsellemlerden nöbet sırası gelenlerinin göreve çağrılması emredilmektedir.⁴³ Çirmen sancağında bulunan toplam *375 ocak* içinden *13'ü* Ergene müsellemlerinden oluşmaktaydı.

Müsellemlerin *be-nevbet sefer eşmek* suretiyle yani nöbetleşerek sefere gitmeleri esastır. Çalışmanın ilk kısımlarında yer alan kanunnâmede de belirtildiği üzere sırası gelen müsellemler göreve gitmekte ve görev süresi zarfında görevini ifa etmekteydi. Bir sonraki hizmette ise kendinden sonra gelecek diğer nöbetli sefere ya da belirtilen göreve gitmekle yükümlüydü. Ergene müsellemlerinin Çirmen sancağındaki diğer müsellemlerle birlikte Rumeli'nin muhtelif coğrafyalarında hizmete gittikleri anlaşılmaktadır. Örneğin; Rudnik madeninde yuvarlak

39 XVI. asrın ilk yarısında Abalar köyünde üç müsellemler bulunmaktaydı, bkz. BOA, *TT.d.*, nr. 172, s. 77.

40 Karlı nam-ı diğer Deveboynu köyünde üç, Kadı köyünde dört, Horzum'da ise beş müsellemler bulunmaktaydı, bkz. BOA, *TT.d.*, nr. 518, s. 319-333.

41 BOA, *TT.d.*, nr. 643, s. 120-132.

42 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara 1998, s. 128. XVI. yüzyılda müsellemlerinin görevleri hakkında ayrıca bkz. Gy. Káldy-Nagy, "Müsellemler ve Yaya Ocaklarına Yazılma", *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı*, çev. Mehdi İlhan, Elazığ 1996, s. 96.

43 BOA, *MD*, no: 27, 287/683 (23 Zilkade 983/23 Şubat 1576).

yapımı,⁴⁴ Varna'da gemi yapımı,⁴⁵ Süzebolu'da gemi mühimmatı tedariki,⁴⁶ Ahyolu'nda gemi hizmeti,⁴⁷ Kili kalesinin tamiri,⁴⁸ Bac madeninde hizmet,⁴⁹ Bender kalesinin muhafazası⁵⁰ gibi oldukça çeşitli alanlarda görev yapmışlardır. Bunların yanı sıra donanma için kürek yapımında da görevlendirildikleri anlaşılmaktadır.⁵¹

Seferin önemi yahut uzun süre devam edecek olan hizmetler göreve gidecek müsellemlerin sayısını belirlemede etkili olmaktadır. Bu gibi durumlarda ocaklardaki müsellemlerden her iki nöbetlinin yani o sene görevi olan ve bir sonraki görev için sırasını bekleyen müsellemin de ihtiyaç halinde göreve çağıldığı vâki idi. Sultan III. Murad zamanında kuzeyden gelecek muhtemel Rus saldırılarını önlemek amacıyla olsa gerek kalelere yapılan tahkimat ve muhafazaları için ziyadesiyle askere ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Bender kalesinin muhafazası için Çirmen sancak beyine gönderilen fermanla livasındaki müsellemlerden iki nöbetli müsellemini birlikte alarak Bender'de hazır bulunması istenmiştir.⁵²

Müsellemler görev yerlerine başlarına tayin edilen çeribaşılar nezaretinde gitmekteydiler. Defterlerde serasker olarak kaydedilmiş olan bu kişilerin aynı zamanda müsellemlerin çeribaşısı olduğu belirtilmiştir.⁵³ Her çeribaşı sefer veya hizmet esnasında emri altındaki müsellemleri toplayarak hizmete gitmekle yükümlüydü. Şayet görevin sancak beyi nezaretinde gerçekleşmesi yönünde bir emir geldiyse onlara sancak beyi de iştirak etmekteydi. Ergene nahiyesi çeribaşısı ile ilgili olarak XVI. yüzyıla kadar herhangi bir kayda tesadüf edilmemiştir. Ancak XVI. asrın ikinci yarısında bu hususta bazı bilgiler mevcuttur. 1572 senesine ait tahrir defterinde İncecik, Ergene ve Edirne müsellemlerinin aynı seraskere (çeribaşı) tabi oldukları görülmektedir. *Serasker-i nevahi-i müselleman* başlığı altında İncecik, Ergene ve Edirne nahiyeleri birlikte yer almıştır.⁵⁴ Çirmen sancağındaki diğer nahiyeler bu şekilde tek bir çeribaşına tabi olarak kaydedilmemişlerdir. Her nahiyenin başına ayrı ayrı çeribaşılar atanmıştır. Sadece İncecik, Ergene ve Edirne nahiyeleri bu şekilde bir arada kaydedilmiştir. Bunda en önemli etken olarak XVI. yüzyıla gelindiğinde Edirne ve Ergene'deki müsellemler ocağı sayısının azlığı gösterilebilir. Zira kaydın tutulduğu tarihte Ergene'de 13, Edirne'de ise altı ocak bulunmakta iken İncecik'te ise 84 müsellemler ocağı bulunmaktaydı.⁵⁵ Bu üç nahiyeye ocak sayısının diğerlerinden fazla olması sebebiyle İncecik çeribaşısının nezaret ettiği kuvvetle muhtemeldir. Çirmen

44 BOA, MD, no:7, 1/9 (28 Cemâziyelâhir 976/18 Aralık 1568). Aynı husus için bkz. BOA, MD, no:7, 959/2645 (24 Cemâziyelâhir 976/14 Aralık 1568).

45 BOA, MD, no:14, 567/801 (29 Cemâziyelevvel 978/29 Ekim 1570).

46 BOA, MD, no:14, 567/802 (29 Cemâziyelevvel 978/29 Ekim 1570).

47 BOA, MD, no: 14, 643/927 (22 Receb 978/20 Aralık 1570).

48 BOA, MD, no: 26, 161/425 (28 Rebûlâhir 982/17 Ağustos 1574).

49 BOA, MD, no: 27, 287/683 (23 Zilkade 983/23 Şubat 1576).

50 BOA, MD, no: 58, 163/434 (25 Cemâziyelâhir 993/25 Haziran 1585).

51 BOA, MD, no: 19, 184/385 (19 Safer 980/1 Temmuz 1572).

52 BOA, MD, no: 58, 163/434 (25 Cemâziyelâhir 993/25 Haziran 1585).

53 BOA, TT.d., nr. 518, s. 210.

54 BOA, TT.d., nr. 518, s. 210.

55 BOA, TT.d., nr. 518, s. 210-305.

sancağının merkezinden uzak ancak birbirlerine yakın mesafede olan bu üç nahiyenin başına tek bir serasker atanmış olup onun nezaretinde göreve gelmeleri istenmiştir.

Sefer zamanlarında ya da belli bir hizmet için göreve giden müsellemlerin yanlarında kanun olduğu üzere altışar aylık malzeme ve mühimmatlarıyla birlikte katılmaları gerekmektedir.⁵⁶ Sancak beyi seferler esnasında müsellemlerin göreve gelip gelmediklerini kontrol etmekle yükümlüydü. Kanunlara göre müşterek sefere giden müsellemlerden birisi görevine gitmeyip başka bir müsellemi gönderirse ve bunu adet edinirse toprağı alınıp mevkûf arazî statüsüne geçmekteydi.⁵⁷ Müsellemlerin ölümü halinde ya da yerleri boş kaldığında bazı sipahi, sipahi oğlu ya da reayadan kimselerin kanuna aykırı şekilde müsellemler topaklarına müdahale ettikleri yönünde hadiseler yaşanmaktaydı.⁵⁸ Bu hususta Çirmen sancak beyine müsellemler toprakları üzerinde sıkı kontrol yapılması ve bu durumun giderilmesi için merkezden emirler gönderilmekteydi. Arazilerin müsellemlerin dışında kimselerce tasarruf edilmesi ellici harçlıklarının toplanmasına engel olmaktadır ve bu durum büyük sıkıntılara yol açmaktaydı. Bu sorunun önüne geçmek için sıkı tedbirlerin alındığı ancak bunda başarılı olunamadığı yinelenen emirlerden anlaşılmaktadır. Meselenin halli ve müsellemlerin ücretlerini almaları konusunda sancak kadılarına gönderilen emirlerde müsellemlere verilen ellışer akça harçlığın bu sefer müsellemler toprağını tasarruf edenlerin vermesi gerektiği belirtilerek aksi halde yerlerin tekrar müsellemlere iade edileceği bildirilmiştir.⁵⁹ Sefere iştirak etmeyen müsellemlerin çarptırıldıkları cezaların başında ise kürek cezası gelmekteydi.⁶⁰

3. Ergene Nahiyesindeki Müsellemler Ocakları/Çiftlikler

Osmanlı Devleti tarafından Rumeli'de yeni fethedilen araziler kısa sürede iskâna açılmış ve gerek sultanların gerekse ümeranın girişimleriyle boş araziler üzerinde çok sayıda köy kurulmuştur. Bölgedeki mevcut köylerin yanı sıra yeni kurulan köyler iktâ olarak öncelikle fetihle önemli roller üstlenen komutanlar ve adamlarına tahsis edilmiştir. Özellikle uç bölgelerdeki arazilerin güvenlik sebebiyle ümeraya mülk olarak verilmesi adeta bir devlet politikasına dönüşmüştür.⁶¹ Vakıf ve mülk toprakları haricindeki köylerin büyük bölümü timarlı sipahi, yürük, yaya ve müsellemler gibi askerî sınıflara tevzi edilmiştir. Bu taksimatlar çerçevesinde Ergene nahiyesindeki kırsal alanında ziyade müsellemler çiftliklerinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı toprak sistemi içinde timar, vakıf ve mülk topraklarda ziraat yapılan toprakların temel ünitesi oluşturan çiftlikler, önceleri timar sistemi çerçevesinde bir çiftçi aileye yetebi-

56 BOA, MD, no: 5, 573/1587 (22 Şevval 973/12 Mayıs 1566).

57 M. Arıkan, *a.g.m.*, s. 195; H. Doğru, *a.g.e.*, s. 52.

58 BOA, MD, no: 9, 20/54 (H. 22 Ramazan 977/28 Şubat 1570).

59 BOA, MD, no: 9, 20/55 (23 Ramazan 977/1 Mart 1570).

60 BOA, MD, no: 9, 20/54 (22 Ramazan 977/28 Şubat 1570).

61 M. Münir Aktepe, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskanına Dair", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953, s. 308-309.

lecek büyüklükte toprak birimini ifade etmekte idi.⁶² Ancak reyânın tasarruf ettiği çiftliklerin yanı sıra yaya, müsellemler, doğancılar ve timarlı sipahilerin elindeki hassa çiftlikleri gibi doğrudan doğruya askerî zümrelerin ellerinde olan çiftlikler de bulunmaktaydı.⁶³ Osmanlı askerî teşkilâtının geçirdiği değişime paralel olarak zamanla savaşı karakterlerini kaybeden yaya ve müsellemler tasarrufları altındaki ocak/çiftlik karşılığında ordunun geri hizmetinde görev başlamışlardır.⁶⁴ Bu görevleri karşılığında müsellemler avârız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf tutulmuşlardır.⁶⁵ Osmanlı kanunnâmeleri uyarınca maaşlarına mukabil bir çiftlik tasarruf eden, avârız-ı divaniyeye karşılık bir hizmetle yükümlü tutulan, görevleri ve vergi bağışıklıkları nedeniyle askerî sayılan, bir yaya/müsellemler ile bir yamaktan meydana gelen ünite genel itibarıyla bir ocak ya da çiftlik olarak adlandırılmıştır.⁶⁶

XV. asırda Ergene nahiyesinde reayanın tasarruf ettikleri çiftliklerin yanı sıra daha ziyade müsellemler çiftlikleri bulunmakta olup toplam 14 köyde müsellemler ocağı bulunmaktaydı. Bu köyler içinde müsellemler ocaklarının en yoğun olduğu köy ise Abalar köyü idi. Abalar köyünde beş müsellemler ocağı bulunuyordu. Karlı nam-ı diğer Işıklar köyünde üç, Deveboynu, Karahisarlı, Horzum ve Umur/Yenice Köy köylerinde ise ikişer adet müsellemler ocağı mevcuttu.⁶⁷ Müsellemler çiftliği bulunan bazı köylerin bir kısmı yayabaşı timarına ek olarak tahsis edilmişti. XV. yüzyılın ikinci yarısında Ergene nahiyesindeki müsellemler ocaklarının sayısı toplam 24 ocak olarak tespit edilmiştir.⁶⁸ Ergene nahiyesi müsellemleri hakkındaki ilk kayıtlara göre XV. asırda müsellemler ocaklarının bulunduğu köyler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.⁶⁹

62 Osmanlı arazi sisteminde bir çiftlik toprağın ölçüsü kanunnâmelerle tespit edilmiş olup verim kabiliyetine göre 60-150 dönüm arasında değişmektedir, bkz. Halil İnalçık, "Çiftlik", *DİA*, C. XVIII (1993), s. 313. Bir çift öküzü ve onun işleyebileceği kadar toprağı tapu rejimi kuralları dairesinde, tasarrufu altında bulunduran köylü ailesi, zirâi rejimin ana ünitesi olarak sistemin temelini oluşturmaktadır, bkz. Halil İnalçık, "Köy, Köylü, İmparatorluk", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, Ankara 1990, s. 5. Çirmen sancağına yakın bir bölge olan Silistre sancağında çift arazisi 80-90 dönüm a'lâ, 110-120 dönüm evsât ve 130-140 dönüm yer ise ednâ olarak sınıflandırılmıştır, bkz. Ö. Lütfi Barkan, *Kanunlar 1. Cilt*, s. 273- 277. Aynı hususta Saruhan kazâsında 70 dönüm âlâ, 100 dönüm evsât ve 150 dönümlük arâzî ednâ olarak belirlenmiştir, bkz. Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989, s. 223. Doğu Karadeniz bölgesinde (Ordu kazâsında) arazi sınıflandırmasında *has* yerden 80, *vasat* yerden 100, *ednâ* yerden ise 130 dönüm bir çift olarak kabul edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahaeddin Yediıldız, *Ordu Kazâsı Sosyal Tarihi*, Ankara 1985, s. 151 (Ek I Kısmı).

63 Halil İnalçık, "Çiftlik", *DİA*, C. XVIII (1993), s. 313.

64 F. M. Emecen, "Yaya ve Müsellemler", s. 354-355.

65 H. Doğru, *a.g.e.*, s. 116.

66 Ocak tabiri için kullanılan bu tanım yaya ve müsellemler teşkilâtı için aynı şekilde kullanılmaktadır, bkz. M. Arıkan, *Yaya ve Müsellemler Ocakları*, s. 12; Kezâ aynı yazar, "Yaya ve Müsellemlerde Toprak Tasarrufu", s. 176. Çiftlik ve ocak terimlerinin birbirini karşılayan kavramlar olduğu hususunda bkz. F. M. Emecen, *Manisa Kazâsı*, s. 9.

67 BOA, *MAD*, nr. 35, 112b-119b.

68 Karahisarlı ve Kulak Emir köylerindeki arazilerin bir kısmı Yayabaşı Murad v. Oğulpaşa'nın timarına muzaf olarak kayıtlıdır, BOA, *MAD*, nr. 35, 116a.

69 BOA, *MAD*, nr. 35, 112b-120a.

Tablo 1. XV. Yüzyılda Ergene Nahiyesindeki Müsellem Ocakları				
Köyler	Müsellem Ocağı			
	Baş Müsellem	Çatal	Yamak	Ocak Sayısı
Abalar	1	2	6	5
	1	2	6	
	1	2	9	
	1	2	9	
	1	2	6	
Aksak Kulfal	1	2	9	1
Bayram Beyce	1	2	7	1
Devâcı	1	2	7	1
Deve Boyunlu	1	2	8	2
	1	2	5	
Horzum ⁷⁰	1	2	9	2
	1	2	6	
Kadı	1	2	7	1
Karaca Salih	1	2	8	1
Karahisarlı	1	2	8	2
	1	2	7	
Karlı nam-ı diğer Işıklar/ Işıklar nam-ı diğer Karlı	1	2	6	3
	1	2	10	
	1	2	5	
Kulak Emir	1	2	10	1
Nusret	1	2	7	1
Sayıklı	1	2	9	1
Umur nam-ı diğer Yenice Köy	1	2	7	2
	1	2	8	

Ergene nahiyesinde XV. asrın ikinci yarısında mevcut olan ocak sayısının XVI. yüzyılın başlarından itibaren düşme eğiliminde olduğu tespit edilmektedir. 1532 senesinde düzenlenmiş olan tahrir defterine göre XVI. asrın ilk yarısında Ergene nahiyesinde müsellem ocağı bulunan köylerin sayısı 11'dir. Bu sayı bir önceki yüzyılda mevcut olan sayının yarısından daha azdır. Köy sayısındaki düşüş ile ocak sayısındaki düşüşün paralel olduğu anlaşılmaktadır. 1532 senesinde ocak sayısı 20 olarak tespit edilmektedir.⁷¹ XVI. asrın ikinci yarısına gelindiğinde gerek köy gerekse ocak sayısındaki düşüş daha belirgin bir hale gelmiştir. 1572 senesine ait

70 Köyün isminin açıkça Hurzem olduğu görülmektedir, BOA, *TT.d.*, nr. 518, s. 321.

71 BOA, *TT.d.*, nr. 172, s. 76-95.

tahrirde müsellemler ocağı bulunan köylerin sayısı dokuza inerken bu tarihte 13 ocağın mevcut olduğu görülmektedir.⁷² XVI. yüzyılın sonlarında ise ocakların neredeyse yarıya yakın kısmının ortadan kalktığı dikkat çekmektedir. 1594 senesinde müsellemler çiftliği bulunan köylerin sayısı altı olarak kaydedilmiş olup bu sayı 1572'deki sayının yarısına tekabül etmektedir. Mezkûr köylerdeki ocak sayısı XVI. asrın başındaki rakamla kıyaslanamayacak ölçüde azalma göstermiştir. 1594 senesinde Ergene nahiyesindeki müsellemler ocaklarının sayısı sekize kadar düşmüştür.⁷³ Netice itibarıyla XV. yüzyılda 24 olarak tespit edilen ocak sayısının XVI. asrın sonunda 1/3 oranında azaldığı tespit edilmiştir.

Ergene nahiyesindeki müsellemler ocaklarının sayısının ve çiftliklerinin zaman içinde dikkat çekici bir şekilde azalmasında XVI. yüzyılda devletin yaya ve müsellemler teşkilâtı ile ilgili politikasının etkili olduğu anlaşılmaktadır. XVI. asrın başlarından itibaren ülke genelinde yaya ve müsellemler ocaklarının işleyişi ve teşkilâtın genel yapısının gözden geçirilmesi ihtiyacı hasıl olmuştur. Kanûnî Sultan Süleyman döneminin başlarından itibaren gerçekleşen seferlerde etkinliklerinin azaldığı gözlemlenen müsellemlerin bilhassa 1529'daki Viyana Seferi sırasında hizmetlerini aksatmaları üzerine müsellemler teşkilatında bir takım düzenlemelere gerek duyulduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴ Zira bu tarihten sonra ülke genelinde yaya ve müsellemler ocaklarının sayısının yavaş yavaş azalmaya başlamış olması bu görüşü destekler niteliktedir.

Yaya ve müsellemler hizmetlerindeki aksamanın önüne geçilebilmesi ve tasarruflarındaki çiftliklerin miktarının kontrolü amacıyla 1540 senesinde Anadolu vilâyetinde kapsamlı bir tahrir yapılması uygun görülmüştür.⁷⁵ 1553 yılında hizmete gitmeyenlerin askerî statülerinin değişerek reaya gibi vergiye tabi olacakları hususunda alınan karar yaya ve müsellemler için bir dönüm noktası olmuştur.⁷⁶ 1582 senesinde ise yaya ve müsellemler teşkilâtı lağvedilmiştir.⁷⁷ Ülkenin genelinde cereyan eden bu gelişmelerin Rumeli coğrafyasında da yankı bulduğu muhakkaktır. Tahrir defterlerinden elde edilen bilgilere göre Rumeli'nin en önemli müsellemler merkezlerinden olan Çirmen sancağının çoğu nahiyesinde müsellemler ocaklarının sayısında azalma tespit edilmiştir. Çirmen sancağında müsellemler ocaklarının sayısı 1572 yılında 388⁷⁸ ocak iken bu sayı 1594 senesinde 187 ocağa düşmüştür.⁷⁹

72 BOA, *TT.d.*, nr. 518, s. 318-333. Çirmen sancağına ait 1572 yılında tutulmuş olan defterin giriş kısmında nahiyelere göre ocak sayıları belirtilmiştir. Bu tarihte Çirmen sancağında toplam 370 ocak bulunmaktaydı, bkz. BOA, *TT.d.*, nr. 518, s. 6. Kezâ bu sayı için bkz. BOA, *MD*, no:27, 287/683 (23 Zilkade 983/23 Şubat 1576).

73 BOA, *TT.d.*, nr. 643, s. 120-139.

74 Gy. Káldy-Nagy, "1540'da Müsellemler ve Yaya Ocaklarına Yazılma", trc. Mehdi İlhan, *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı*, haz. Yavuz Ercan vd., Elazığ 1996, s. 101.

75 F. M. Emecen, "Yaya ve Müsellemler", s. 356.

76 Saruhan sancağı piyadeleri hakkında çıkarılmış olan bu kararın yaya ve müsellemler teşkilatının kaldırılmasının başlangıcını teşkil ettiği hakkında bkz. F. M. Emecen, *Manisa Kâzası*, s. 149-150.

77 Gy. Káldy-Nagy, *a.g.m.*, s. 101. Piyâde ve müsellemler teşkilatlarının giderek bozulması, XVI. asrın sonlarına doğru, Anadolu eyaleti sancaklarında bulunan piyade ve müsellemler ocaklarının lağvına yol açmıştır, bkz. F. M. Emecen, s. 151.

78 BOA, *TT.d.*, nr. 518, s. 12-352.

79 BOA, *TT.d.*, nr. 643, s. 2-222.

Çirmen sancağın bir parçası olan Ergene nahiyesindeki ocak sayısının yıllar içinde azalması genel görüntünün bir yansıması olmakla birlikte Ergene özelinde bir takım hususi nedenlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri müselleme ocağı bulunan bazı köylerin Ergene nahiyesinden ayrılarak Edirne nahiyesine dahil edilmesidir. Daha önceki tahrirlerde Ergene nahiyesine tabi olan Abalar, Bayram Beyce ve Ağsak Kulfal köyleri 1572 senesinde Edirne nahiyesine bağlanmıştır.⁸⁰ Dolayısıyla bu köylerdeki müselleme ocakları bundan böyle Edirne nahiyesi içerisinde sayılacaktır. Bu idari değişiklik ocak sayısının azalması hususunda somut göstergelerinden biri olarak addedilebilir.

Müselleme ocaklarındaki nüfusun yok denecek kadar azalması ya da nüfusun artık hiç kalmaması ocak sayısındaki düşüşün bir diğer nedeni olarak görülebilir. XVI. asırda Ergene nahiyesindeki bazı köylerde mevcut olan müselleme ocaklarının harap olduğu kaydedilmiştir.⁸¹ Osmanlı malî ve ziraat kanunları tetkik edildiğinde *harap* tabirinin bir karye ya da çiftlik gibi kır iskân merkezlerinin artık yaşanamayacak hale gelmesi neticesinde nüfusun azalması ya da yok olması manasına geldiği anlaşılmaktadır.⁸² Müselleme çiftliklerinin harap olması dolayısıyla ocakların ortadan kalmasına ve dolayısıyla ocak sayısının da düşmesine yol açmıştır. Bunun sonucu olarak XVI. yüzyılın sonlarına doğru Ergene nahiyesindeki müselleme çiftliklerindeki yamakların çiftliğin bulunduğu köyün yerli halkından ziyade dışarıdan gelenlerden müteşekkil olduğu tespit edilmektedir.

Müselleme ocaklarının bulunduğu köylerin hukuki statüsünün değişmesi ocak sayısındaki düşüşü kısmi olarak etkilemiştir. Nitekim 1565 senesine ait kayda göre eskiden müselleme toprağı olan Abalar ve Kulfal köylerinin Rumeli çavuşlarından Mehmed Çavuş'a timar olarak verildiği anlaşılmaktadır.⁸³ Yine Işıklar am-ı diğer Karlı (Şeyh Paşa)⁸⁴ köyünün ise Ahmed Çelebi b. Hamza Bey vakfından olduğu kayıtlıdır.⁸⁵ Çirmen sancağına ait başka bir tahrir defterinde sancak

80 BOA, *TT.d.*, 518, s. 306-318.

81 BOA, *TT.d.*, nr. 172, s. 88.

82 Osmanlı malî ve ziraat kanunlarından anlaşıldığı kadariyle harab olmak tabiri birkaç manada kullanılmıştır. Örneğin; karye, çiftlik kır iskân merkezleri için nüfusun kaybedilmesi (-ki bazı karyelerin harab olması sebebiyle yeniden şenlendirilmesi hakkındaki kayıtlar bulunmaktadır); tarım arazileri için susuz ve bakımsız kalmış, ziraat kabil olmayan toprak; zâviye, değirmen gibi yapılar için ise bakımsız ve fonksiyonunun kaybetmiş şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Bu hususta çok sayıda örnek bulunmaktadır, birkaçı için bkz. Ö. L. Barkan, *Kanunlar-I*, s. 31., 59., 70., 112. vd.

83 BOA, *TT.d.*, nr. 385, s. 249.

84 BOA, *TT.d.*, nr. 385, s. 428-429. XV. asırdan itibaren Işıklar nam-ı diğer Karlı olarak kayıtlı köyün ismi bu kayıтта Hamza Bey'in mülkünden olan Şeyh Paşa ile birlikte kaydedildiği sebepten olsa gerek birlikte yazılmış ve Işıklar nam-ı diğer Karlı Şeyh Paşa şeklinde nakledilmiştir. Oysa her ikisi daha önce ayrı iki köy olarak geçmektedir. Şeyh Paşa 1512 senesine ait kayıтта Hamza Bey'in mülkü olarak kayıtlıdır, bkz. BOA, *TS.MA.d.*, nr. 43

85 Mezkur köyler defterde "*vakf-ı Ahmet Çelebi b. Hamza Bey el'ân vakfiyesine evlâdı mutasarrıf ber muceb-i defter-i atik*" şeklinde nakledilmiştir, bkz. BOA, *TT.d.*, nr. 385, s. 426. Burada ismi zikredilen Hamza Bey'in Şarabdar Hamza Bey olduğu anlaşılmaktadır. Zira Yavuz Sultan Selim dönemine ait tahrir defterinde Şeyh Paşa köyünün II. Bayezid zamanında mülk olarak verildiğine dair kayıтта "*mülk-ü Ahmed Çelebi b. Hamza Bey Şarabdar*" şeklinde kaydedilmiş olduğu ve tasarrufunun Ahmed Çelebi'nin iki oğlu Mahmud ve Bâlî'de olduğu belirtilmiştir, bkz. BOA, *TS.MA.d.*, nr. 43. Şu halde Hamza Bey'in vakfına Işıklar nam-ı diğer Karlı köyünün de eklenmesiyle birlikte köyün ismi *Işıklar nam-ı diğer Karlı Şeyh Paşa dahi derler* şeklinde anılmaya başlanmıştır.

genelinde nahiyelerdeki çoğu müsellemler çiftliğinin statüsünün değiştiği ve timara dönüştürüldüğü görülmektedir. Buradaki kayıtlarda köylerdeki müsellemler çiftliklerinin büyük çoğunluğunun emr-i şerif mucibince mensûh (ortadan kalkması) olup timar toprağı olduğu belirtilmiştir.⁸⁶

Ergene nahiyesindeki müsellemler ocaklarında tasarruf edilen çiftliklerdeki ekili araziler XV. asırda yer ibaresiyle kaydedilmiştir. Bu arazilerde ziraat yapan bazı yamakların isminin altında tasarruf ettiği arazi miktarını belirtmek üzere çift için “ج” rumuzu kullanılmıştır. Hatta bazı köylerde bu çiftlerin sayısı birden fazladır. Şu halde müsellemlere tahsis edilen çiftliklerin arazi olarak geniş alanları kapsadığı anlaşılmaktadır. XV. yüzyılda müsellemler çiftliklerinde ekilebilir arazi olarak 87 çift (ج) ve yer olarak tabir olunan 50 yerlik bir arazi bulunmaktaydı. XVI. asıra ait tahrir defterlerinde “yer”in karşılığı olarak “zemin”in kullanıldığı görülmektedir.⁸⁷ Nahiyeye ait ilk tahrir defterinde çiftliklerde zemin adı ile kaydedilmiş toprak birimine rastlanmamaktadır. En küçük tarım alanı olarak bilinen zeminlerin hangi büyüklükte bir araziyi tanımladığı ise açık değildir.⁸⁸ XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde zemin olarak nitelendirilmiş arazilerin içinde XV. asırdaki gibi çift ya da nim çift ibarelerine rastlanmamaktadır.

Tarih	Ocak Sayısı	Zemin
1466 ⁸⁹	24	87+ 50 (çift)
1532 ⁹⁰	20	47
1572 ⁹¹	13	29
1594 ⁹²	8	20

XV. asırda müsellemler çiftliklerindeki arazilerde ziraat yapan yamakların hepsinin kaydedildikleri köylerin sakinleri olduğu görülmektedir. Ancak XVI. yüzyılın başlarından itibaren bu durum yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. XVI. asrın ortalarına gelindiğinde bazı çiftliklerdeki arazilerin köy sakinlerinin yanı sıra dışardan gelen yamaklar tarafından da işlendiği dikkat çekmektedir. Hatta çiftliklerden bazılarının yerli sakini bulunmayıp tamamen dışardan gelenler tarafından işlendiği anlaşılmaktadır.⁹³

86 Çirmen sancağına bağlı nahiyelerin hemen hemen tümünde çok sayıda benzer kayıt bulunmaktadır. Bu hususta *TT.d.*, 651 no'lu tahrir defteri incelenebilir.

87 BOA, *TT.d.* nr. 172, s. 76-94 vd.; BOA, *TD*, nr. 643, s. 120-132.

88 Zemînin neyi tasrih ettiği hakkında kesin bir tanım bulunmamaktadır. Ancak vilâyet kanunlarını incelendiğinde bu tür arazilerin daha ziyade sipâhi toprağında köy halkı haricinde zirâat edenlerin ne miktar arâzî tasarruf ettiklerini belirlemek üzere *resm-i zemîn* adıyla anılan vergiden yola çıkarak bir dönümlük yeri ifade ettiği söylenebilir. Bir dönün ise 'alâ yerden arzen ve tûlen orta adımla kırk adımlık yer olup resm-i zemîn iki dönüm bir akça olarak tespit edilmiştir, bkz. Ö. L. Barkan, *Kanûnlar-1. Cilt*, s. 25-132.

89 BOA, *MAD*, nr. 35, 113b-120b.

90 BOA, *TT.d.* nr. 172, s. 76-95.

91 BOA, *TT.d.* nr. 518 s. 318-333.

92 BOA, *TT.d.* nr. 643, s. 121-129.

93 XVI. asrın başlarında Sayıklı Musa köyündeki müsellemler çiftliğinde yerli yamak bulunmayıp araziler tamamen farklı köylerden gelen yamaklar tarafından işlenmekteydi. BOA, *TT.d.* nr. 172, s. 78.

Tablo 3. Müsellem Çiftliklerinde Dışarıdan Gelip Ziraat Yapanlar			
Müsellem Ocağı Bulunan Köyler⁹⁴	Gelenlerin Kayıtlı Olduğu Köyler		
	1532	1572	1594
Abalar	Oğulpaşa	-	-
Abalar	Oğulpaşa	-	-
Abalar	-	-	-
<i>Abalar nam-ı diğer Dede Bali</i>	-	-	-
Aksak Kulfal ⁹⁵	Yeniceköy, Malkoç	-	Malkoç Horzum
<i>Bayram Bey</i>	Edirne	-	-
<i>Bayram Beyce</i>	-	-	-
Deveboynu	-	Umrca	-
Deveboynu	-	-	-
Horzum	Karaca Salih, Kulaklar	-	-
Horzum	Yenice	Çeribaşı, Hurzum Edirne, Malkoç	-
Kadı	Edirne, Aslıhan Yenice, Karaca Salih	-	Edirne, Abalar, Salih
Kadı	Edirne, Yenice Karaca Salih, Karlı	Yenice, Horzum, Malkoç	Malkoç, Doğançı
Kadı	-	-	Babaeski, Horzum, Malkoç
Karaca Salih	-	Yenice, Horzum, Meşelü	Malkoç, Horzum
Karahisarlı	Horzum, Malkoç Karaca Salih	Tümü Malkoç ve Horzum	-
Karlı nam-ı diğer Işıklar	Malkoç, Aslıhan	Çeribaşı, Malkoç	-
Karlı ve Umrca	-	-	Horzum, Yenice, Çeribaşı
Umur nam-ı diğer Yenice	-	-	Horzum, Edirne Danişmendli
Karlı/ Işıklar ve Umrca/ Yenice köy	Harab	Çeribaşı, Yenice	-
Sayıklı Musa ⁹⁶	Köyün kendi sakini bulunmuyor	Oğulpaşa, Horzum, Abalar	-
Umrca / Yeniceköy	Edirne, Hızırca	Kadı, Meşelü, Horzum	-

94 XV. yüzyılda müsellem ocağı bulunan köylerin isimlerinde XVI. asırda kısmi değişiklikler ya da adlarına eklemeler söz konusu olduğu için hangi sene hangi isimle kaydedildiyse aynı şekilde tabloya yansıtılmıştır.

95 XV. yüzyılda Aksak Kulfal olarak kayıtlı köy XVI. asrın sonlarında harf değişmesi neticesiyle Ağsak Kulfal olarak nakledilmiştir, BOA, *TT.d.*, nr. 518, s. 323; BOA, *TT.d.*, nr. 643, s. 125.

96 Bu köyün adı XV. yüzyılda Sayıklı'dır (BOA, *MAD*, nr. 35, 115a) ancak köyde bulunan müsellem çiftliği içindeki "Musa yeri" adlı çiftlik arazisine istinaden olsa gerek XVI. yüzyılda köyün adı Sayıklı Musa olarak zikredilmeye başlanıp bu şekilde kaydedilmiştir.

4. Ergene Nahiyesi Müsellemlerinin Demografik Durumu

Osmanlı erken dönem demografik çalışmalarının ana kaynağını oluşturan tahrir defterleri temelde vergi ünitelerini tespit üzere tutulmuş defterler olmasına rağmen bu veriler demografik çalışmalarının da çıkış noktasını teşkil etmektedir.⁹⁷ Defterlerde vergi nüfusunu belirten ifadeler ise *hâne*⁹⁸ ve *mücerred* tabirleridir. Vergi veren erkek nüfus için kullanılan *hâne* tabiri, aynı zamanda aile reisini de tarif etmektedir.⁹⁹ Bekâr anlamına gelen mücerredin tanımı ise bölgelere göre değişiklik göstermektedir. Kangırı (Çankırı), Bolu ve Yeni-il kazalarında mücerredlere resim takdir olunmayıp, ancak teehhül (evlenme) etse ya da ehl-i kisb olsa (gelir sahibi) bennâk resmi adına şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰⁰ Aydın livasında ailesi yanında yaşayan ve herhangi bir geliri olmayan bekâr erkekler vergiden muaf olup ancak bir gelire sahip ise altı akçe *kara resmi* alındığı görülmektedir.¹⁰¹ Örneklerden de anlaşılacağı üzere mücerredlerin vergi vermeleri ya da muaf olmaları hadisesindeki temel kriterler bekâr olmaları ve ehl-i kisb (kisbe kâdir) olmamaları şeklinde tarif edilebilir.

Osmanlı kanunnâmelerinde ve tahrir defterlerinde mücerred olarak adlandırılan dönem için bir yaş sınırlaması olduğu anlaşılmaktadır. Bazı bölgelere ait kanunlarda bu zamanı ergenlik (bulûğ) çağı olarak nitelendirilirken bazı bölgelerde de yirmi yaşını geçenleri ifade ettiği açıkça görülmektedir. Kütahya ve Karesi bölgelerinde mücerredler *balığ* ve *ehl-i kisb* olarak nitelendirilmiştir.¹⁰² Aydın livası kanununda ise "...ve kisbe kâdir oğlan yiğirmi yaşar oğlandır ve daha ziyâde bu veçhile emrolundu ki yiğirmi yaşında ve dahi ziyâde olan mücerred resmi kara vire nizâ'eylemeye mücerredim defterde bî-resim kaydolundım dimeye" şeklinde olup yaş sınırlaması konulduğu anlaşılmaktadır.¹⁰³ Müsellem ocaklarındaki nüfusun ana unsurunu hane kategorisinde olan müsellemler ve yamaklar oluşturmaktaydı. Ancak yamaklar arasında hane kategorisine dahil edilmeyen bazı kişiler de bulunmakta olup bu gruplara çalışmanın ilerleyen kısımlarında yer verilecektir.

Müsellemler ocaklarında tıpkı yaya ocaklarında olduğu gibi çoğunlukla aynı aileye mensup kişiler bulunmaktaydı. Müsellemlerin kendi adamları ya da yakınları ocağın nüfusunu oluşturuyordu. Yaya çiftliklerinde ve timarlı sipahilerin tasarrufunda olan köylerde bu yakınlık derecesi tahrir defterlerinde geçtiği üzere *ta'allukât* ibaresiyle net bir şekilde ifade edilmiştir.¹⁰⁴ Ancak XV. yüzyılda Çirmen sancağının diğer nahiyelerinde olduğu gibi Ergene nahiyesinde de müsellemler ocaklarında kayıtlı kişilerin arasındaki yakınlığı ifade edecek bir ibare bulunma-

97 Ö. Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953, s. 23.

98 Hane tabiri ve nüfus çalışmalarındaki kullanımı hakkında ayrıca bkz. Nejat Göyünç, "Hâne Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, Sayı: 32 (1979), s. 331-348.

99 F. M. Emecen, *Manisa Kazâsi*, s.123.

100 H. İnalçık, "*Raiyyet Rüşümü*", s. 587.

101 Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, s. 9-10.

102 H. İnalçık, "*Raiyyet Rüşümü*", s. 587.

103 Ö. L. Barkan, *Kanunlar*, s. 10.

104 BOA, *MAD*, nr. 35, 112b.

maktaydı. Müsellem çiftliklerindeki gerek müsellemler gerekse yamaklar arasındaki yakınlık ilişkisini tahrir defterlerindeki kayıtlarını takip etmek mümkündür.¹⁰⁵ Çiftliklerde kayıtlı olan şahısların isimleri incelendiğinde bir kısmının aynı ailenin ferdi ya da birbirleriyle akraba oldukları anlaşılmaktadır.

Müsellem çiftliklerindeki yakınlık ilişkisi diğer askeri grupların tasarrufunda olan kırsal alan yerleşmelerinde olduğu üzere kanunlar tarafından da belirlenmiştir. Kanunlarda çiftliğin ocak dışından kimseler tarafından tasarruf edilmemesi ve sipahi ya da diğer askeri gruplar tarafından müdahale edilmemesi en çok vurgulanan konulardan biridir. Müsellem ve yaya taifesinden kimseler vefat ettiğinde çiftliklerin yakın akrabalar var iken hariçten kimselere verilmesi kanunlara aykırıdır. Çiftliklerin öncelikle müsellemin oğullarına eğer yoksa kardeşlerine verilmesi emredilmiştir. Ancak ölen müsellemin ya da yayanın her hangi bir yakın akrabası bulunmuyorsa toprakların atıl kalmaması için hizmete kabil ve kadir kimselere hizmetleri mukabelesince verilmesi kanun gereği idi.¹⁰⁶ Bu sebeple nüfusun büyük çoğunluğunu müsellemlerin oğlu, torunu, amcası ya da yeğeni oluşturmaktaydı. Bunların yanı sıra müsellemlerin kölesi iken sonradan hürriyetine kavuşmuş olan azadlısı ve henüz kölelik statüsü dolmamış olan mükâteb olarak adlandırılan kişiler de ocağın nüfusunu teşkil eden diğer unsurlardı.

Ergene nahiyesindeki ocaklarında yakınlık ilişkisini gösteren muhtelif kayıtlar bulunmaktadır. Abalar köyündeki ocakların birinde müsellemin oğlu müsellemin, kardeşi ise yamak olarak yazılmıştır. Yine Abalar köyünden başka bir müsellemin ocağında, Yakub adlı şahsın kardeşi yamaklar arasında yer almaktayken Yakub'un azadlısı da müsellemler arasında yer almaktaydı. Abalar köyünde başka bir müsellemin ocağında ise Şaban adlı kişinin bir oğlu müsellemin diğer oğlu da yamak sınıfında kayıtlı idi. Yine yamaklar arasında Hoşkadem adlı bir de azadlısı bulunmaktaydı.¹⁰⁷ Aksak Kulfal köyündeki bir ocağın neredeyse yarısı aynı ailenin üç ayrı ferdinden oluşmaktaydı. Burhan adlı şahsın iki oğlu, torunu ve torunun oğlu aynı müsellemin ocağında kayıtlı gözükmektedir. Buradaki ocağın diğer kalabalık grubu ise köye de adını verdiği tahmin ettiğimiz Kulfal'ın ahfadı olduğu anlaşılmaktadır.

Ocaklardaki müsellemin sayısı XV. yüzyılda her ocakta üçer müsellemden müteşekkildi fakat XVI. asırda bu sayının değiştiği görülmektedir. XVI. yüzyılın başlarında Aksak Kulfal, Horzum, Kadı, Karlı nam-ı diğer Işıklar köylerindeki ocaklarda dörder müsellemin bulunmaktayken diğer köylerde ilk zamanlardaki gibi üç olan müsellemin sayısı korunmuştur.¹⁰⁸ Asrın sonlarında müsellemin ocağı bulunan bütün köylerde ise bu sayının 5-6 kişiye çıktığı görülmektedir.¹⁰⁹

105 Örneğin Aksak Kulfal köyündeki müsellemin ocağında baş müsellemin olarak Saruhan v(eled)-i Burah kayıtlıdır. Çatal olarak kayıtlı ilk müsellemin Hızır v. Burhan, ikinci ise Orhan v. Hızır'dır. Şu halde Saruhan ve Hızır'ın aynı babanın oğulları olduğu, Orhan'ın ise Hızır'ın oğlu ve Saruhan'ın yeğeni olduğu açıkça görülmektedir. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

106 Ö. L. Barkan, *Kanunlar- 1. Cilt*, s. 242.

107 BOA, *MAD*, nr. 35, 114a-115a.

108 BOA, *TT.d.*, nr. 172, s. 76-95.

109 BOA, *TT.d.*, nr. s. 121-129.

Müsellem çiftliklerinin en kalabalık grubunu yamaklar oluşturmaktaydı. Sefere ya da hizmete giden nöbetli müselleme harç vermekle yükümlü olan yamakların sınıfından müsellemliğe geçişler olmaktadır. Umurca nam-ı diğer Yeniceköy'de yamaklar arasında kayıtlı olan Saruca ve Atmaca adlı kimselerin müsellem kategorisine geçtikleri için isimlerinin yanında *müsellem-nev* ibaresi bulunmaktadır.¹¹⁰ Mezkur kişiler muhtemelen bir sonraki tahrirde müsellem kategorisinde kaydedilmiş olacaktırlar. Yamakların birçoğunun yukarıda da değinildiği üzere müsellemlemlerle yakınlıkları bulunmakta hatta büyük bir kısmı arasında kan bağı mevcuttu. Yamaklar içinde müsellemelerin evlâdı, akrabası, azadlı kölesi ve mükâteb¹¹¹ olarak adlandırılan köleleri yer alıyordu. Yamaklar içerisinde ailesi ile birlikte yaşayan ve henüz müstakil bir hâne teşkil etmeyen erkek çocukları da nüfusun bir kısmını oluştuyordu. Bunlar henüz vergiye dahil olmamış ve yamaklık yaşına erişmemiş oldukları için XV. yüzyıl defterlerinde küçük anlamına gelen *kiçi/kiççi* ibaresi ile kaydedilmişlerdir.¹¹² Bu ibare sadece XV. asra ait kayıtlarda bulunmakta olup XVI. yüzyılda bu kullanım terk edilmiştir.

Kiçi olarak yazılan kişilerin buldukları toprağın hukuki statüsüne göre kaydedildiği anlaşılmaktadır. Bu hususta vakti geldiğinde bir vergi ünitesi olacaklarını belirtmek üzere müsellem toprağında bulunanlar "*yarıyacak yamak ola*", tîmâr toprağında olanlar ise "*yarayıcak raiyyet ola*" şeklinde kaydedilmekteydiler.¹¹³ XV. asırda Devâci köyünde yamaklar kısmında Hızır v(eled-i) İlyas,¹¹⁴ Abalar köyünde Mehmed v. Umurca,¹¹⁵ Sayıklı köyünde Duralı v. Hamza,¹¹⁶ Deveboynu köyünde Salih v. Saruca¹¹⁷ "*yarayıcak yamak ola*" şeklinde kaydedilmiştir. Nusret köyünde yamaklar arasında yer alan Ali v. Hamza ve İnebeyi v. Hamza adlı kardeşler kiçi olarak kaydedilmiş olup bunların isimlerinin yanına "*bu ikisi yarayıcak yamak harcın vere*" diye not düşülmüştür.¹¹⁸ Buradaki kayıtlarda adı geçenlerin vergi verecek ya da herhangi bir hizmet yerine getirecek yaşta olmayıp henüz küçük oldukları anlaşılmaktadır.

110 BOA, MAD, nr. 35, 116b.

111 Mükâteb, köle iken hürriyetini kazanmak üzere efendisine hürriyetinin bedelini ödeyecek kişiyi tanımlamaktadır. Mükâtebler hakkında çalışmanın ilerleyen kısmında daha detaylı bilgi bulunmaktadır.

112 Eski Tükçede küçük manasına gelen bu terim erken dönem Osmanlı kroniklerinde de geçmekte olup küçük çocuk manasına gelmektedir. *Neşrî Tarihi*'nde Akça Koca'nın vefatı üzerine Orhan Bey'in İznikmid taraflarına kicci (كججی) oğlu Murad'ı atadığı şeklindeki kayıta kicci kelimesinin küçük oğlu işaret emek üzere kullanıldığı anlaşılmaktadır, bkz. *Neşrî Tarihi*, s. 150-151. Bu tabir 1466 senesine ait tahrir defterinde Ergene nahiyesinde olduğu gibi Çirmen sancağına bağlı diğer nahiyelerde de küçük potansiyel vergi ünitesi olan erkek çocuklarını tanımlamak için kullanılmıştır, muhtelif örnekler için bkz. BOA, MAD, nr. 35, vr. 42b, 43a, 45a, 56a, 64a.

113 Ergene yakınlarında olup yine Çirmen'e bağlı bir diğer müsellem merkezi olan Tekfurdağı nahiyesindeki Yayabaşı İsmail'in tîmârından olan Ahmedekli köyünde İnebeyi v. Halil adlı mücerredin isminin altında "*yarayıcak raiyyet ola*" şeklinde bir kayıt bulunmaktadır, bkz. BOA, MAD, nr. 35, vr. 86a. Kezâ aynı defterdeki başka bir kayıt, vr. 97b.

114 BOA, MAD, nr. 35, 113b.

115 BOA, MAD, nr. 35, 114b.

116 BOA, MAD, nr. 35, 115a.

117 BOA, MAD, nr. 35, 119b.

118 BOA, MAD, nr. 35, 113b.

Yamaklar içinde on yaşını geçenlerin potansiyel bir vergi ünitesi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Kiçi olarak kaydedilmiş bazı kimselerin isimlerinin altında “*üç sene sonra yamak ola*” ya da “*dört yıl sonra yamak ola*” diye belirttikleri dikkat çekmektedir. Çirmen sancağına bağlı diğer bir nahiye olan Tekfurdağı nahiyesinde yamaklık yaşı ile ilgili bir kayıt oldukça dikkat çekicidir. Mezkûr nahiyenin Osmanlı köyündeki yamaklar arasında yer alan Süleyman v. Dügüncü’yü tanımlamak üzere “*13 yaşında imiş dördüncü sene yamak yazıla*” şeklindeki kayıt 14 yaşından itibaren yamaklık statüsüne geçildiğini açıkça göstermektedir. Bu kayıt sancak genelinde yamaklık vazifesinin yükümlülüklerini yerine getirme hususundaki yaş sınırının belirlenmesi açısından önemli bir kayıttır.¹¹⁹

XV. asrın ikinci yarısı başlarında Çirmen müsellemleri genelinde 13 yaşın çocukluk döneminin bittiği bir yaş olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. 14 yaşına gelen kimselerin artık birer vergi yükümlüsü olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Yamaklardan bazılarının isimlerinin altında sadece kiçi ibaresi bulunup başka hiçbir açıklamanın olmaması ise bu kişilerin yamaklık yaşına yakın olamayacak kadar küçük olduklarını akla gelmektedir. Bu kategoridekileri ailelerinin bakımına muhtaç çocuklar olarak nitelendirebiliriz.

Müsellem ocaklarındaki nüfusun bir diğer unsuru azad edilmiş kölelerdir. Ergene nahiyesi müsellem ocaklarında gerek müsellem gerekse yamaklar arasında bu hususta pek çok örnek yer almaktadır. Nusretli köyündeki ocakta bir müsellem ve iki yamak olmak üzere üç kişi Hamza adlı bir şahsın azadlısı olarak kayıtlıdır. Yine XV. yüzyılın sonlarında tutulmuş II. Bayezid dönemi defterlerinde de aynı şekilde azad edilmiş kullara rastlanmaktadır.¹²⁰ Azadlılar hukuken ailenin bir ferdi sayıldığı için onların yaya ve müsellem yazılması kanuna aykırı bir durum teşkil etmemekteydi.¹²¹ Azadlar daha ziyade Danişmend, Firdevs, Hamza, Hoşkadem, İlyas, Mahmud, Mustafa, Saruca, Sevindik, Seydi, Şamil, Şirmerd, Tanrıvermiş, Uğurlu, Yakub ve Yusuf gibi isimleri almışlardı. Azad edilmiş kimseler önceleri kendisini azad eden kişinin adı ile birlikte anılmakta iken bu şahıslar daha sonra hür bir birey olarak sadece kendi adlarıyla ya da baba adı Abdullah olarak kaydedilmekte idiler.¹²²

119 BOA, *TT.d.*, nr. 35, s. 69. Anadolu’da Sultanönü sancağında 14 yaşından büyük olanlar mücerred küçük olanlar ise nâres’id olarak kaydedilmiştir, bkz. H. Doğru, *a.g.e.*, s. 65-66.

120 Bu tarihte Ergene müsellemleri hakkında doğrudan bilgi bulunmamakla birlikte bağlı bulunduğu Çirmen sancağına tabi diğer nahiyelerde Fatih devrindeki gibi müsellem ve yamaklar arasında azad olarak kayıtlı kimseler bulunmaktadır. Bu hususta ayrıntılı bilgi için MAD, nr. 342 ve MAD, nr. 549 defterlerinin muhtelif sayfalarına bakılabilir.

121 H. Doğru, *a.g.e.*, s. 15.

122 İslâm hukukunda esas itibarıyla köleliğin tek kaynağı muharebedir. Köle statüsüne geçirilen tutsakların gayri müslim olması şarttır; savaş esirleri arasında bulunan müslümanlar köle yapılamazdı. Mehmet Akif Aydın, “Köle”, *DİA*, C. XXVI, (Ankara) 2002, s. 238. Rumeli’de muharebelerde ele geçirilen kölelerin çoğunun Macar ya da Bosna asıllı olduğu anlaşılmaktadır, bkz. Ahmet Yiğit, “XVI. Yüzyıl Edirne’sinde Köle ve Cariyeler”, *Asia Minor Studies*, 3/5, (Ocak) 2015, s. 158. Köleler din değiştirmeye zorlanmamakla birlikte çoğunluğu yaşadığı topluma uyarak ve isteyerek ihtidâ etmekteydiler. Azad edilmiş köleler ihtida ettikten sonra baba adı ile anılmamayı tercih etmişler bunun yerine herkes gibi “Allah kulu” olduklarını belirtmek için artık baba adı yerine Allah’ın kulu manasına gelen Abdullah ismini kullanmışlardır. Osmanlı arşiv vesikalarında baba adı Abdullah olarak kayıtlı kişilerin çoğunlukla azad edilmiş köleler oldukları bilinmektedir, bkz. Halil Sahillioğlu, “Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa’da Dokumacı Köleler”, *Atatürk Konferansları VIII*, Ankara 1983, s. 219.

Azadlılar ailenin yeni ferdi sayıldığı ve birkaç kuşak sonra etnik yapısı unutulduğu için onlar da Türk köylülerine dahil olmuşlardır.¹²³

Müsellem ocaklarında yamaklar arasında dikkat çeken bir diğer nüfus unsuru *mükâteb*-lerdir. Mükâteb köle iken hürriyetini elde etmek üzere efendisine hürriyetinin bedelini ödeyecek kişiyi tanımlamaktadır.¹²⁴ Her iki taraf arasında yapılan anlaşmaya göre köle olan kişi belirlenen süre içerisinde kendi hürriyetini kazanacak olduğu bedeli çalışarak kazanma hakkına sahiptir. Karahisarlı köyünde yamaklar kategorisinde Karagöz mükâteb-i Ayas ve İsmail mükâteb-i Paşa Yiğit adlı iki şahıs dikkat çekmektedir. Karahisarlı köyünde mükâteb olarak zikredilen şahısların müsellemelerden olan Ayas ve Paşa Yiğit'in köleleri oldukları anlaşılmaktadır. Bunlardan Ayas'ın kölesi olan Karagöz'ün sözleşmesinin dolmasına iki sene, Paşa Yiğit'in kölesi olan İsmail'in ise bir yılı kaldığı kayıtlıdır. Kaydın devamında ise mezkur şahısların bu süreleri tamamladıktan sonra azad olup yamak olacakları belirtilmiştir.¹²⁵ XV. asırda tutulan tahrir defterindeki kayıtlarda müsellem ocağındaki çiftliklerin nüfus kısımdaki toplam hane sayısına mükâteblerin dahil edilmediği görülmektedir.¹²⁶ Bu kayıttan da anlaşılacağı üzere mükâtebler hâne kategorisinde değillerdi.

II. Bayezid döneminde bu uygulamanın devam ettiği görülmektedir. Bu dönemdeki müsellem kayıtlarında Ergene müsellemelerine ait bilgi mevcut olmamakla birlikte bağlı olduğu Çirmen sancağındaki diğer bazı nahiyelerde yamaklar arasında mükâteblerin olduğu yine yamakların bulunduğu kısımda mükâteb olan kişinin kaç yıl içinde azad olacağı ve yamak olacağı belirtilmiştir. Çirmen sancağından Zağra Yenicesi nahiyesi Budaklı köyünde bulunan müsellem ocağındaki İlyas mükâteb-i Şahin'in üç sene sonra azad olup sonrasında yamak olacağı kayıtlıdır.¹²⁷

123 H. Doğru, *a.g.e.*, s. 41.

124 Yazmak anlamındaki ketb (kitâbet) kökünden türeyen mükâtebe “*yazışmak*” anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak köle veya câriyenin bir bedel karşılığında hürriyetini elde edebilmesi için efendisiyle anlaşmasını ifade eder. Mükâtebe sözleşmesi yapan köle/câriye, efendisinin mülkiyetinden çıkmamakla birlikte sözleşmenin yapıldığı andan itibaren kendi adına çalışma, hukukî tasarruflarda bulunma, mallarının sahibi olma, emek sarf edip kazanç sahibi olabilmesi için yolculuğa çıkma hak ve yetkisini elde eder; efendisinin onun üzerindeki tasarruf yetkisi sona erer, artık onu rehin veremez, ücretini almak üzere işçi yapamaz, kendisine hizmet etmeye, işçi olarak çalışmaya zorlayamaz, câriye ise istifraş edemez, malına ve canına verdiği zararı tazmin etmektedir, ayrıntılı bilgi için bkz. Fahrettin Atar, “Mükâtebe”, *DİA*, C. XXXI, (2020) Ankara, s. 532.

125 Karagöz mükâteb-i Ayas, iki senesi kalmış; İsmail mükâteb-i Paşayığit bir yılı kalmış, seneleri tamam olup azad olacak yamak olalar, bkz. BOA, *MAD*, nr. 35, 116b.

126 Deftere hâne sayısı yazılırken gayr mükâteb diye belirtilmiştir, BOA, *MAD*, nr. 35, 116b.

127 BOA, *MAD*, nr. 549, s. 3.

Tablo 5. XV. Yüzyılda Ergene Nahiyesi Müsellem Ocaklarındaki Kul Taifesi			
Köyün Adı	Müsellem	Yamak	
		Âzâde	Mükâteb
Abalar ¹²⁸	-	1	-
Abalar	2	2	-
Abalar	-	2	-
Aksak Kulfal	-	1	-
Bayram Beyce	-	1	-
Devâcı	-	2	-
Horzum	4	-	-
Kadı	2	-	-
Karaca Salih	1	2	-
Karahisarlı	-	2	2
Nusret	1	3	-
Sayıklı	1	4	-

Nüfusun belirlenmesi hususunda tahrir defterlerinden elde edilen veriler göz önünde bulundurulduğunda Ergene nahiyesinin müsellem nüfusu hakkında bir takım sonuçlara ulaşmak mümkün olmaktadır. Tahrir defterlerine dayalı çalışmalarda nüfus hesaplamalarında genel itibarıyla kabul edilmiş olan “*hâne sayısı x beş*” formülü kullanılmaktadır.¹²⁹ Bu çalışmada da Barkan’ın öngördüğü beş katsayısı baz alınmıştır. XV. asır verilerine göre Ergene nahiyesi müsellem ocaklarında hane kategorisinde 72 müsellem ve 162 yamak bulunmaktadır. Henüz bir aile reisi olmayan ve yaş itibarıyla vergiden muaf tutulmuş erkek çocukları (kiçi) bu sayıya dahil edilmemiştir. Müsellem ocakları içinde bu özellikleri haiz beş kişi bulunmaktadır. Ocaklarda yine hâne kabul edilmeyen mükâteb kategorisinde olmak üzere iki kişi kaydedilmiştir. Mükâtebler henüz azad edilmemiş köleler olduğu için hür sayılmayıp dolayısıyla hane de kabul edilememişlerdir. Bu doğrultuda nüfus 234 (hâne) x 5 + 5 (kiçi) + 2 (mükâteb) olarak hesaplandığında XV. yüzyılın ikinci yarısında müsellem ocaklarındaki toplam nüfus yaklaşık 1.177 kişi kadardır. Ergene müsellem ocaklarında yaşlı ve görev yapamaz manasına gelen *pîr* tabiriyle kayıtlı herhangi bir kişi bulunmaktaydı. Henüz vergi kabiliyetine erişmemiş gençler ise beş kişi olarak tespit edilmişti. Bu durumda XV. asırda ocakların daha ziyade orta yaşlardaki kimselerden müteşekkil olduğu söylenebilir.

128 Abalar köyünde üç müsellem ocağı bulunması sebebiyle her ocak tabloda ayrı ayrı yer almıştır.

129 Hâne katsayısı hakkında Barkan, nüfus hesaplamalarında genel olarak beş katsayısının kullanıldığını lâkin bu rakamın bilimsel yöntemlerle bulunmuş bir oran olmadığını da ifade etmektedir, bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, C. X. İstanbul 1953, s. 12. Hânenin muhtelif tarifleri olmakla birlikte tahrir defterlerinde genel olarak aile reisi olan ve vergi yükümlülüğü koşulunu sağlayan kimseleri tarif etmek üzere kullanılmaktadır. Nüfus hesaplamalarında hâne kelimesinin kaç nüfusluk bir topluluğu ifade ettiği tartışma konusu olmakla birlikte hâne ile ilgili verilere dayanarak yapılan nüfus hesaplamalarında 4,5-6 arasında bir katsayısı kullanılmaktadır, bkz. Nejat Göyünç, “*Hâne Deyimi Hakkında*”, s. 331-333. Bu makalede Ö. L. Barkan’ın önerdiği beş katsayısı kullanılmıştır.

XVI. yüzyılda tutulmuş olan tahrir defterlerinde ocakların nüfusunu oluşturan unsurlar hâne ya da mücerred ayrımı yapılmaksızın *nefer* olarak kaydedilmişlerdir. XVI. asrın başlarında müsellemler ve yamaklardan oluşan ocakların toplam nüfusu 236 neferdir. 1572'de bu sayıda 232 nefer olarak hesaplanmaktadır. XVI. yüzyılın sonunda ise bu sayısı 143 nefere kadar düşmüştür. XVI. asrın sonunda nefer sayısının bu denli düşük olmasının ocak sayısının düşmesi ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Ergene müsellemler ocaklarının demografik yapısı ve XV-XVI. yüzyıllar içinde muhtelif tarihlerdeki sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6. XV-XVI. Asırlarda Ergene Müsellemlerinin Demografik Durumu							
Tarih	Ocak Sayısı	Müsellemler		Yamak			
		Hane	Nefer	Hane	Nefer	Mükateb	Kiçi
1466 ¹³⁰	24	72	-	162	-	2	5
1532 ¹³¹	20	-	63	-	176	-	-
1572 ¹³²	13	-	47	-	185	-	-
1594 ¹³³	8	-	46	-	97	-	-

Sonuç

Tahrir defterleri ve muhtelif arşiv vesikalarından istifade edilerek gerçekleştirilmiş bu çalışma neticesinde Ergene nahiyesi müsellemleri hakkında bir takım sonuçlara ulaşılmıştır. XV-XVI. yüzyıllarda Ergene nahiyesi bünyesinde bulunan müsellemler teşkilâtının yapısı ve seneler içinde geçirdiği değişimler ortaya çıkarılmıştır. Çalışmanın en önemli neticelerinden biri öncelikle Ergene nahiyesinin ortaya çıkış sürecinin tespit edilmesidir. Önceleri Dimetoka'ya bağlı olduğu anlaşılan Ergene'nin etrafındaki kırsal alanın kendisine bağlanmasıyla birlikte müstakim bir nahiyeye hüviyeti kazandığı ortaya çıkarılmıştır. Ergene ve çevresinin Dimetoka'nın fethi esnasında ele geçirildiği anlaşılmaktadır. Bu sahanın Rumeli'de ilk fethedilen bölgelerden olması sebebiyle Ergene kırsal alanında askeri-idari yapılanmanın XIV. asrın ikinci yarısından itibaren başladığını söylemek mümkündür. Rumeli'nin fethiyle birlikte Anadolu'da uygulanan askeri ve idari yapının kısa süre içinde Rumeli'de de tesis edildiği anlaşılmıştır.

Rumeli askeri-idari sistemi çerçevesinde Ergene nahiyesinin kırsal alanındaki arazi-nin bir kısmının vakıf, mülk ve timar sistemine dahil edilirken bir kısmının da müsellemlere verildiği anlaşılmıştır. Ergene nahiyesi kırsal alanında bulunan müsellemlerin hususiyetleri bakımından eşkinici müsellemler kategorisinde olduğu tespit edilmiştir. Bu özelliği sebebiyle Rumeli'de eşkinici müsellemlerin en önemli merkezi olan Çirmen sancağına bağlanmıştır.

130 BOA, MAD, nr. 35, 113b-120b.

131 BOA, TT.d., nr. 172, s. 76-95.

132 BOA, TT.d., nr. 518 s. 318-333.

133 BOA, TT.d., nr. 643, s. 121-129.

Aralarında coğrafi olarak bir yakınlık söz konusu olmamasına rağmen Ergene nahiyesinin Çirmen sancağına dahil edilmesi Rumeli'nin fethiyle gerçekleşen askeri yapılanmanın idari teşkilatı üzerinde etkili olduğunu göstermiştir.

XV. yüzyılda Ergene nahiyesinde 14 köyde müselleme ocağı olduğu tespit edilmiştir. Bu köylerde toplam 24 müselleme ocağı mevcuttur. XVI. asırda bilhassa sonlarına doğru gerek müselleme ocağı bulunan köylerin gerekse köylerdeki ocakların sayısında önemli bir düşüş olduğu tespit edilmiştir. Bunda XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkenin geneline teşmil etmiş bir uygulama olarak müselleme çiftliklerinin ortadan kaldırılması hadisesinin etkili olduğu anlaşılmıştır. Bu süreçte Ergene nahiyesindeki müselleme ocakların sayısı XVI. asrın başlarında 20 iken yüzyılın sonunda sekiz müselleme ocağı kalmıştır. Netice itibarıyla XV. yüzyılda 24 olarak tespit edilen ocak sayısının XVI. asrın sonunda 1/3 oranında azaldığı tespit edilmiştir.

Ergene müsellemleri uzun seneler ordunun geri hizmet grubunda görev yapmışlardır. Çirmen sancak beyi nezaretinde göreve giden Ergene müsellemlerinin Rumeli'nin muhtelif coğrafyalarında hizmet ettikleri tespit edilmiştir. Ergene müsellemleri ordunun cephane ihtiyacını karşılamak üzere bazı madenlerde görevlendirilmişler, top güllesi yapımı işinde yer almışlardır. Bunun yanı sıra stratejik bölgelerdeki kalelerin tamirinde ve muhafazasında görev almışlardır. Ayrıca gemi inşası ve mühimmat tedariki gibi vazifelerle donanmanın hizmetinde de buldukları tespit edilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Bibliyografya/Bibliography

1. Arşiv Belgeleri / Archive Documents

a. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BA)

TT.d. (Tapu Tahrir Defterleri), nr. 12; nr. 20; nr. 172; nr. 385; nr. 518; nr. 643, nr. 651.

MAD. (Mâliyaden Müdevver Defterler), nr. 35; nr. 342; nr. 549.

MD. (Mühimme Defteri), no: 5; no:7; no:14; no: 19; no: 26; no: 27; no: 58.

TSMA.d. (Topkapı Sarayı Müze Arşivi Defterleri) nr. 43.

b. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı

MC (Muallim Cevdet Yazmaları), nr. 089.

2. Kaynak Eserler / Resorce Works

Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2000.

Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Al-i Osman*, haz. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri-I*, İstanbul 1949.

Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ (Neşri Tarihi)*, yay. haz. Faik Reşit Unat-Dr. Mehmed A. Köymen, I. Cilt, Ankara 1949.

3. Kitap ve Makaleler / Books and Articles

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri- I. Kitap*, İstanbul 1990.

Aktepe, M. Münir, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953, s. 299-312.

Altunan, Sema, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Rumeli Yürükleri ve Naldöken Yörük Grubu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 1999.

Arıkan, Muzaffer, *XV. Asırda Yaya ve Müsellem Ocakları (Toprak Tasarrufu, Vergi Muafiyetleri ve Hizmet)*, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara 1966.

_____, "Yaya ve Müsellemelerde Toprak Tasarrufu", *Atatürk Konferansları*, VIII, 1975-1976, Ankara 1983, s. 175-201.

Atar, Fahrettin, "Mükâtebe", *DİA*, C. XXXI, (2020) Ankara, s. 530-532.

Ateş, Hacer, "Rumeli'de Erken Dönem Timar Uygulamasına Bir Örnek: XV. Yüzyılda Keşan Nahiyesi", *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, III/5, Ankara 2022, s. 6-9.

_____, *Kuzey Marmara Sahilleri ve Ardalanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

Aydın, Mehmet Akif, "Köle", *DİA*, C. XXVI, (Ankara) 2002, s. 237-246.

Barkan, Ömer Lütfi, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I. Cilt Kanunlar*, İstanbul 1943.

_____, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953, s. 1-25.

Çalık, Sıddık, *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlarda Osmanlı Düzeni (15.-16. Yüzyıllar)*, Ankara 2005.

Dingeç, Emine, *Rumeli'de Geri Hizmet Teşkilâtı İçinde Çingeneler (XVI. Yüzyıl)*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2004.

_____, "Osmanlı Ordusunda Bir Geri Hizmet Kurumu Olarak Vize Müsellemeleri", *Dumlupınar Üniversitesi SBE Dergisi*, S. 17, 2007, s. 241-255.

Doğru, Halime, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem Taycı Teşkilâtı (XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul 1990.

Emecen, Feridun M., *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989.

_____, "Yaya ve Müsellem", *DİA*, C. XL (2013), s. 354-356.

_____, "Yamak", *DİA*, C. XLIII (2013), s. 310-311.

Gökbilgin, M. Tayyib, *Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihan*, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 748, İstanbul 1957.

Göyünç, Nejat, "Hâne Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, İ.Ü.E.F. Yay., S. 32, (Mart) 1979, s. 331- 348.

İnalçık, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rûsumu", *Bellekten*, TTK Yayınları, XXIII, S: 92, Ankara 1959, s. 575-610.

_____, "Köy, Köylü, İmparatorluk", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, Ankara 1990, s. 1-14.

_____, "Çiftlik", *DİA*, C. XVIII (1993), s. 313-315.

_____, "Kanunnâmeler", *DİA*, C. XXIV (2001), s. 333-337.

Karaduman, Göknur, "Sancak (Liva) Kanunnâmeleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 6, 2005, s. 527-538.

- Kayapınar, Levent, "XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Dimetoka'da Bektaşî Tekke ve Zâviyeleri", *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, 2018/18, s. 135-162.
- Kayapınar, Levent-Elif Baksı, "1532 Tarihli Müsellem Defterinde Tekirdağ Nahiyesi-I", *Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi (ABAD)*, C. 2, S. 3, 2019, s. 153-223.
- Sahillioğlu, Halil, "Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler", *Atatürk Konferansları-VIII*, Ankara 1983, s. 217-229.
- Şahin, İlhan, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risâle", *Tarih Dergisi*, İ.Ü.E.F. Yay., S. 32, (Mart) 1979, s. 905-1047.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları-I*, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara 1998.
- Yediyıldız, Bahaeddin, *Ordu Kazâsı Sosyal Tarihi*, Ankara 1985.
- Yiğit, Ahmet, "XVI. Yüzyıl Edirne'sinde Köle ve Cariyeler", *Asia Minor Studies*, 3/5, (Ocak) 2015, s. 146-170.
- Yeni, Harun, "Osmanlı Rumelisi'nde Yörük Teşkilâtı, Kökeni ve Nitelikleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 42, (Güz) 2017, s. 187-205.

EKLER

Ek-1: Kanunnâme-i Eşkinciyan-ı Müsellemân (1532 Tarihli Çirmen Sancağı Kanunnâmesi)

Ek-2: 1572 Yılında Çirmen Sancağındaki Müsellem Ocaklarının Sayısı

Çirmen Sancağı	
امیر کرمی	۱۰۷
امیر حاجی کوی	۶۷
امیر زینبی	۴۹
امیر اسحاق	۴۴
امیر احمد	۶
امیر ارکده	۱۴
امیر مراد	۳۶
امیر محمد	۴۹
کلیه اوجاق	۳۷۰

TT_0518

Ek-3: 1594 Yılında Çirmen Sancağındaki *Müselle*m Ocaklarının Sayısı

3

2

قهرستان حاجی سلطان لواء چرمین
شهرستان چرمین و لواء چرمین
و لواء چرمین

ادرینه لواء	حاکوکوی لواء	چرمین لواء
یکجه نرغ لواء	انجه قرانلق لواء	اکرکه لواء
		لواء ۱۸۷

TT_0643

